

De rol van verantwoordelijkheid

De rechtvaardiging van de Nederlandse regering voor de interventies in Kosovo en Libië

Naam:	Marit van Veenendaal
Studentennummer:	4081757
Naam cursus:	Bachelor Eindwerkstuk
Datum:	3 april 2018
Docent:	Frank Gerits
Aantal woorden:	13154

Samenvatting

Het doel van dit onderzoek is om de verschillende definities van het concept verantwoordelijkheid bloot te leggen in de rechtvaardigingen van de Nederlandse regering om in te grijpen in Kosovo in 1999 en in Libië in 2011. Specifiek wordt gekeken naar de informatievoorziening van de Nederlandse regering richting de Tweede Kamer ten tijde van de conflicten in Kosovo en Libië. Hieruit worden de verschillende maatregelen gefilterd die de Nederlandse regering heeft genomen teneinde het geweld te stoppen en wordt vervolgens de rechtvaardiging voor deze maatregelen onderzocht.

In de scriptie wordt eerst gekeken naar de mogelijkheden van staten die buiten een conflict staan om in te grijpen ten behoeve van de beëindiging van grootschalige mensenrechtenschendingen. Vervolgens wordt eerst voor de casus Kosovo, dan voor casus Libië een korte context geboden en een overzicht gegeven van de maatregelen die vanuit de Nederlandse regering zijn genomen. Ten slotte wordt de rechtvaardiging van de Nederlandse regering onder de loep genomen. Dit wordt gedaan door drie vragen te stellen: wie draagt verantwoordelijkheid, waar wordt verantwoordelijkheid voor gedragen, hoe moet naar verantwoordelijkheid gehandeld worden?

Uit het bronnenonderzoek blijkt dat de verantwoordelijkheid die de Nederlandse regering toekende aan staatshoofden veranderde, terwijl de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap gelijk bleef. De toegevoegde waarde van de Responsibility to Protect wordt vaak gezien in de verschuiving van verantwoordelijkheid van de staat naar de internationale gemeenschap bij het voortduren van grootschalige mensenrechtenschendingen. De scriptie toont echter aan dat in Nederland juist het wegnemen van de verantwoordelijkheid van de staat vernieuwend was in de casus Libië ten opzichte van Kosovo.

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	4
Inleiding	5
Historiografisch debat	5
Theoretisch kader	8
Methode	8
Hoofdstuk 1: Maatregelen tegen mensenrechtenschendingen	11
1.1 Mogelijke preventieve maatregelen	11
1.2 Mogelijke reactieve maatregelen	13
1.3 Mogelijke maatregelen ter wederopbouw	14
1.4 Samenvatting	16
Hoofdstuk 2: De NAVO-interventie in Kosovo	17
2.1 Kosovo verliest zijn autonomie	17
2.2 Maatregelen van de Nederlandse regering	18
2.2.1 Kosovo belandt op de politieke agenda: maart 1998	18
2.2.2 De NAVO neemt de touwtjes in handen: 5 juni-12 oktober 1998	20
2.2.3 Rambouillet en operatie Allied Force: 15 januari-3 juni 1999	22
2.2.4 KFOR en het Stabiliteitspact: vanaf juni 1999	25
2.3 Rechtvaardiging van de Nederlandse regering	27
2.3.1 Slobodan Milošević	27
2.3.2 De internationale gemeenschap	29
2.4 Samenvatting	30
Hoofdstuk 3: De NAVO-interventie in Libië	32
3.1 Libië en de Arabische lente	32
3.2 Maatregelen van de Nederlandse regering	33
3.2.1 Libië belandt op de politieke agenda: 21 februari-17 maart	33
3.2.2 Resolutie 1973 en operatie Unified Protector: 17 maart-26 augustus	35
3.2.3 UNSMIL en het vooruitzicht op een nabuurschapsverband: vanaf 21 augustus	37
3.3 Rechtvaardiging van de Nederlandse regering	39
3.3.1 Muammar Kadhafi en het Libische regime	39
3.3.2 De internationale gemeenschap	41
3.4 Samenvatting	42
Conclusie	44
Bibliografie	46
Afkortingen	46
Bronnen	46
Literatuur	51

Lijst van afkortingen

ACTORD	<i>Activation order</i>
ACTWARN	<i>Activation warning</i>
AIV	Adviesraad Internationale vraagstukken
EU	Europese Unie
FRJ	Federale Republiek van Joegoslavië
ICISS	Internationale Commissie voor Interventie en Statelijke Soevereiniteit
KFOR	Kosovo Force
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
OVSE	Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
R2P	Responsibility to Protect
UÇK	Kosovo Bevrijdingsleger
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNMIK	United Nations Interim Administration Mission in Kosovo
UNSMIL	United Nations Support Mission in Libya
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten

Inleiding

In het boek *The Responsibility to Protect. Ending mass atrocity crimes once and for all* schreef Gareth Evans over zijn ervaringen als medevoorzitter van de Internationale Commissie voor Interventie en Statelijke Soevereiniteit (ICISS). Hij schreef hoe de commissie de taak had gekregen een antwoord te vinden op de vraag hoe de internationale gemeenschap om moest gaan met grootschalige mensenrechtenschendingen. In december 2001 kwam het rapport *The Responsibility to Protect* van ICISS uit. Een rapport dat volgens Evans de discussie over ingrijpen bij grootschalige mensenrechtenschendingen op zijn kop zette, door de focus te verleggen van het recht te interveniëren naar de verantwoordelijkheid de burgerbevolking te beschermen.¹ Hij schreef in zijn boek hoe hij de term ‘Responsibility to Protect’ had bedacht onder de douche.² Had niemand eerder het idee gehad dat een verantwoordelijkheid bestond om nodeloos lijden te stoppen?

Om uit te vinden hoe de *Responsibility to Protect* (R2P) het debat over humanitaire interventie heeft veranderd, moet bestudeerd worden hoe het concept van verantwoordelijkheid wordt toegepast in de politieke rechtvaardiging voor interventies vóór en na de introductie van R2P. In deze scriptie zal daarom de volgende vraag centraal staan: hoe gebruikte de regering het concept van verantwoordelijkheid in het Nederlandse politieke debat ter rechtvaardiging van de interventies in Kosovo (1999) en Libië (2011)?

Historiografisch debat

Deze scriptie sluit aan op twee historiografische debatten. Het eerste debat betreft de historische wortels van R2P. Daarnaast draagt de scriptie bij aan de historiografie omtrent het Nederlandse veiligheidsbeleid tussen 1990 en 2011.

Denken over de rechtvaardigheid van oorlog is eeuwenoud. Augustinus van Hippo was begin van de vijfde eeuw de eerste die voorwaarden formuleerde waaraan een rechtvaardige oorlog moest voldoen, die door veel westerse denkers na hem zijn aangehaald en bijgeschaafd. Oorlog moest volgens hem gevoerd worden met een juiste intentie, naar aanleiding van een rechtvaardige oorzaak en moest worden aangegaan door een juiste autoriteit.³ De latere

¹ G. Evans, *The Responsibility to Protect. Ending mass atrocity crimes once and for all* (Washington D.C. 2008), 3-5.

² Evans, *The Responsibility to Protect*, 3-5.

³ E. H. Syse, ‘Augustine and Just War: between virtue and duties’, in: E. H. Syse en G. M. Reichberg (red.), *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives* (Washington D.C. 2007) 36-50, aldaar 37-39.

Rechtvaardige Oorlog traditie deelde de voorwaarden op in drie categorieën. *Jus ad bellum* omvat alle voorwaarden die aan het besluit tot oorlogvoering gesteld worden. De voorwaarden waaraan de daadwerkelijke oorlogvoering moet voldoen, worden aangeduid door *jus in bello*. De later ontwikkelde *jus post bellum* bestaat tenslotte uit de voorwaarden voor een rechtvaardige afhandeling van de oorlog.⁴ De opdeling van R2P in 3 fases, namelijk preventie, reactie en wederopbouw, heeft veel weg van de categorieën binnen Rechtvaardige Oorlog. Bovendien wordt in R2P naar de voorwaarden voor Rechtvaardige Oorlog verwezen. Er zijn echter een aantal belangrijke verschillen. Zo heeft de traditie van Rechtvaardige Oorlog niet betrekking op oorlog met een humanitair doeleinde en spreekt zij niet van een plicht om een oorlog aan te gaan.

Het idee dat oorlog gerechtvaardigd kon worden omwille van humanitaire beweegredenen kwam op in de 19^e eeuw. De meest uitgebreide 19^e-eeuwse tekst over humanitaire interventie is van Antoine Rougier. Hierin sprak hij van een ‘intervention d’humanité’: een interventie door de mensheid. Zijn tekst legt bloot dat interventies in de 19^e eeuw in een westers wereldbeeld van westerse beschaving versus niet-westers barbarisme werden geplaatst. Volgens Rougier droeg een aantal zogenaamd beschaafde staten de verantwoordelijkheid om barbaarse toestanden op andere plekken in de wereld een halt toe te roepen.⁵ De verantwoordelijkheid te interveniëren legde hij zodoende niet bij de internationale gemeenschap, zoals het geval is bij R2P. De opvatting van onder meer Rougier bleef dominant in internationale verhoudingen tot het einde van de Eerste Wereldoorlog.⁶

Het concept van de internationale gemeenschap zoals dit hedendaags wordt opgevat, is te herleiden tot de oprichting van de Verenigde Naties (VN). In het VN-Handvest werd voor het eerst de gelijkheid van soevereine staten vastgelegd als basis voor een internationaal rechtssysteem.⁷ De VN Veiligheidsraad zou binnen dit rechtssysteem op basis van hoofdstuk VII van het Handvest de enige zijn die het recht had een militaire interventie te autoriseren ten behoeve van internationale vrede en veiligheid.⁸

De toenemende roep om het waarborgen van de mensenrechten in de jaren '90 stond in conflict met het traditionele beeld van soevereiniteit, dat uitging van de onaantastbaarheid van staten en hun interne beleid. Het is in deze context dat Francis Deng in 1996 in *Sovereignty as*

⁴ A. Hehir, *Humanitarian intervention. An introduction* (Londen 2013) 28.

⁵ M. Swatek-Evenstein, ‘Reconstituting humanity as responsibility? The ‘Turn to History’ in international law and the Responsibility to Protect’, in: J. Hoffmann en A. Nollkaemper (red.), *Responsibility to Protect. From principle to practice* (Amsterdam 2012) 47-60, aldaar 52.

⁶ Swatek-Evenstein, ‘Reconstituting humanity as responsibility?’, 53.

⁷ Hehir, *Humanitarian intervention*, 97.

⁸ Ibidem, 104-107.

Responsibility: Conflict Management in Africa het begrip van voorwaardelijke soevereiniteit introduceerde. Hij betoogde dat soevereiniteit niet slechts een recht op non-interventie was, maar ook een plicht behelsde om conflictsituaties in de staat in goede banen te leiden.⁹

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat verschillende aspecten van R2P al eerder zijn ontstaan. Op de vraag wat nieuw is aan het concept, wordt in academische kringen verschillend geantwoord. Evans geeft aan dat vooral de verantwoordelijkheid die de internationale gemeenschap wordt toegekend, vernieuwend is.¹⁰ Volgens Aidan Hehir heeft R2P vooral invloed gehad op de retoriek rondom interventie, niet op de praktijk.¹¹ Ramesh Thakur stelt echter dat R2P de focus heeft verlegd van collectieve veiligheid naar de noodzaak te beschermen, waardoor meer vredesmissies zijn ingezet.¹² De Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) benadrukt ten slotte dat vooral de integrale aanpak van R2P vernieuwend is, bestaande uit preventie, reactie en wederopbouw.¹³

Uit de historiografie omtrent het Nederlandse veiligheidsbeleid blijkt niet dat R2P grote invloed heeft gehad op de besluitvorming bij humanitaire interventies tussen 1990 en 2011. Naar aanleiding van het mensenrechtenbeleid van het kabinet Den Uyl dat aantrad in 1973, werd lang gesproken over Nederland als gidsland voor de internationale gemeenschap op het gebied van mensenrechten. Peter Malcontent beargumenteert echter dat eigenbelang minstens net zo belangrijk was voor de Nederlandse regering vanaf de jaren '70.¹⁴

Isabelle Duyvesteyn en Luuk Arlar bevestigen dit beeld voor de interventies in Kosovo en Libië. Zij schrijven dat de regering de interventies zowel rechtvaardigde op basis van een beroep op mensenrechten, als een beroep op eigenbelang. Hierbij was volgens hen vooral van belang dat de regering zich als trouw trans-Atlantisch partner wilde opstellen binnen de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO).¹⁵

⁹ F. Deng, 'From 'Sovereignty as Responsibility' to the 'Responsibility to Protect'', *Global Responsibility to Protect* 2 (2010), 353-370, aldaar 368.

¹⁰ Evans, *The Responsibility to Protect*, 4.

¹¹ A. Hehir, *The Responsibility to Protect. Rhetoric, reality and the future of humanitarian intervention* (Basingstoke 2012) 6.

¹² R. Thakur, *The United Nations, peace and security. From collective security to the Responsibility to Protect* (Cambridge 2017) 6.

¹³ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'. De verantwoordelijkheid om mensen te beschermen tegen massale wrede daden* (Den Haag 2010) 16.

¹⁴ P. Malcontent, 'Nederland en de mensenrechten', in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers (red.), *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 128-151, aldaar 132, 133, 150.

¹⁵ I. Duyvesteyn en L. Arlar, 'Nederland en humanitaire interventie', in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers (red.), *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 221-246, aldaar 238, 242.

Volgens R2P heeft een staat de plicht haar burgers te beschermen tegen grootschalige mensenrechtenschendingen. Kan of wil zij die bescherming niet bewerkstelligen, dan schuift de verantwoordelijkheid voor haar burgers door naar de internationale gemeenschap. In 2005 werd R2P in grote lijnen overgenomen door de VN in het Slotdocument van de Wereldtop. Sindsdien is het een internationaal geaccepteerd principe.¹⁶

Het rapport van ICISS baseert deze interpretatie van verantwoordelijkheid op vier onderbouwingen. Ten eerste worden binnen internationaal recht al verplichtingen aan soevereiniteit gekoppeld. Ten tweede is bepaald in Artikel 24 van het VN-Handvest dat de Veiligheidsraad een verantwoordelijkheid draagt voor het behoud van internationale vrede en veiligheid. Ook zij in mensenrechtenverdragen wettelijke verplichten van staten vastgelegd. Ten slotte ontwikkelt zich in de praktijk ook het idee dat mensenrechtenschendingen niet langer getolereerd kunnen worden.¹⁷

De commissie deelt R2P op in drie verantwoordelijkheden: de verantwoordelijkheid te voorkomen, de verantwoordelijkheid te reageren en de verantwoordelijkheid weder op te bouwen. De verantwoordelijkheid te voorkomen kent zij het meeste belang toe.¹⁸ Mogelijke maatregelen worden in hoofdstuk 1 verder uitgewerkt.

Methode

De gehanteerde definitie van verantwoordelijkheid is zo breed mogelijk. Ook wanneer niet expliciet een beroep op verantwoordelijkheid wordt gedaan, heeft de interpretatie van verantwoordelijkheid namelijk invloed op de beslissingen die genomen worden. Dit betekent dat iedere rechtvaardiging waar een element van plicht of aansprakelijkheid in zit, als een beroep op verantwoordelijkheid wordt opgevat. Om de verschillende interpretaties van verantwoordelijkheid bloot te leggen, worden in deze scriptie telkens drie vragen gesteld: wie draagt verantwoordelijkheid, waar wordt verantwoordelijkheid voor gedragen en hoe moet naar verantwoordelijkheid gehandeld worden? In de verschillende antwoorden hierop wordt onderscheid gemaakt tussen positieve en negatieve verantwoordelijkheid. Onder positieve verantwoordelijkheid wordt de plicht verstaan om op een bepaalde wijze te handelen ten aanzien van datgene waar verantwoordelijkheid voor wordt gedragen. Van negatieve

¹⁶ Hehir, *Humanitarian intervention*, 128.

¹⁷ Internationale Commissie voor Interventie en Statelijke Soevereiniteit, *The Responsibility to Protect* (Ottawa 2001) XI.

¹⁸ ICISS, *The Responsibility to Protect*, XI.

verantwoordelijkheid is sprake wanneer niet gehandeld is naar deze plicht en kan gezien worden als een aansprakelijkheidsstelling voor gedane zaken.

Voor de internationale gemeenschap wordt de definitie aangehouden van alle lidstaten van de VN. Wanneer over grootschalige mensenrechtenschendingen wordt gesproken, worden in de context van deze scriptie vier gevallen aangehouden waarbij volgens de VN R2P van toepassing is, namelijk bij ‘genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity’.¹⁹

De gekozen interventies in Kosovo en Libië zijn niet een op een met elkaar te vergelijken, maar hebben een aantal belangrijke overeenkomsten. Zo vonden zowel in Kosovo als in Libië grootschalige mensenrechtenschendingen plaats die werden gepleegd door het eigen regime. Beide situaties kregen internationale aandacht en kwamen op de agenda van de Veiligheidsraad te staan. Ten slotte werd in beide gevallen geïntervenieerd door een zelfbenoemde internationale gemeenschap, waar Nederland onderdeel van uitmaakte. Beide gevallen zouden zich daarom lenen voor een beroep op R2P, ware het niet dat het conflict in Kosovo plaatsvond voor de opkomst van R2P en het conflict in Libië erna. Juist dit maakt ze geschikt om historische verandering in de definitie van verantwoordelijkheid te onderzoeken.

Het onderzoek naar de interventies wordt afgebakend van het moment dat de situatie op de Nederlandse politieke agenda kwam te staan tot het moment dat de voorlopige besluitvorming over Nederlands handelen na de interventie plaatsvond. Voor deze afbakening is gekozen omdat R2P een scala aan maatregelen biedt naast militaire interventie om te handelen in het licht van een conflict. Om een volledig beeld te krijgen van de gebruikte definitie van verantwoordelijkheid, moet het onderzoek zich daarom richten op de rechtvaardiging van al deze maatregelen, niet enkel van de interventie.

Als primaire bron wordt de informatievoorziening van de Nederlandse regering naar de Tweede Kamer ten tijde van de conflicten gebruikt. Deze bestaat uit brieven, verslagen van overleg en notulen van vergaderingen. In de stukken informeerde de regering de Kamer over laatste ontwikkelingen in de conflictgebieden en rechtvaardigde ze het gevoerde beleid ten aanzien van de conflicten. Zowel de informatieve als de rechtvaardigende onderdelen uit de stukken dienen met enige argwaan te worden behandeld. Ondanks de informatieplicht van de regering ten opzichte van de Tweede Kamer is mogelijk dat selectief context wordt geboden ten gunste van het gevoerde beleid. Op basis van de stukken kan bovendien geen oordeel gevormd worden over de oprechtheid van deze rechtvaardiging. Wel kunnen de door de

¹⁹ UN General Assembly, *2005 World Summit Outcome: resolution/adopted by the General Assembly*, 24 oktober 2005, A/RES/60/1, <http://www.refworld.org/docid/44168a910.html>, 30.

regering genomen maatregelen uit de stukken worden gehaald, aangezien de regering de plicht had de Kamer hierover te informeren. Ook lenen zij zich voor een onderzoek naar de rechtvaardiging van de Nederlandse regering en de rol die verantwoordelijkheid hierin speelde.

De scriptie is opgedeeld in drie hoofdstukken. In hoofdstuk 1 wordt allereerst het theoretisch kader uitgediept door na te gaan wat Nederland kan doen tegen massale mensenrechtenschendingen in andere landen. In hoofdstuk 2 wordt vervolgens onderzocht welke rol het concept van verantwoordelijkheid heeft gespeeld in de besluitvorming over en de rechtvaardiging voor het pakket aan maatregelen dat de Nederlandse regering heeft genomen ten aanzien van de crisis in Kosovo in 1998 en 1999. In hoofdstuk 3 wordt hetzelfde onderzocht ten aanzien van de burgeroorlog in Libië in 2011.

Hoofdstuk 1: Maatregelen tegen mensenrechtenschendingen

Voor onderzocht kan worden hoe de Nederlandse regering gehandeld heeft tijdens de crises in Kosovo in 1999 en Libië in 2010, is het belangrijk een beeld te vormen van de middelen die Nederland als buitenstaander in een conflict heeft om grootschalige mensenrechtenschendingen tegen te gaan. In dit hoofdstuk wordt daarom aandacht besteed aan de *Mass Atrocity Toolboxes* van Evans uit *The Responsibility to Protect: ending mass atrocity crimes once and for all*, die een overzicht bieden van de mogelijke maatregelen die in verschillende fases van een conflict door de internationale gemeenschap in het algemeen kunnen worden genomen. Dit overzicht wordt aangevuld met opmerkingen uit het rapport *Nederland en de 'Responsibility to protect'. De verantwoordelijkheid om mensen te beschermen tegen massale wreedheden* van de AIV. Zo wordt een overzicht geboden van mogelijke Nederlandse maatregelen en wordt antwoord gegeven op de vraag: wat kan Nederland doen tegen massale mensenrechtenschendingen in andere landen?

1.1 Mogelijke preventieve maatregelen

Evans onderscheidt drie fases van actie: preventie, reactie en wederopbouw.²⁰ Deze fases omschrijft de AIV als kunstmatig: in werkelijkheid lopen de maatregelen ter preventie, reactie en wederopbouw door elkaar.²¹ Preventiemaatregelen zijn van toepassing als er nog geen uitbraak van geweld is geweest. Hierbinnen maakt Evans onderscheid tussen structurele en directe preventiemaatregelen. Structurele maatregelen zijn meer gericht op de lange termijn en de onderliggende oorzaken van de instabiliteit van een land, terwijl directe maatregelen meer van invloed zijn op acute noodsituaties.²² De AIV schrijft over structurele maatregelen dat deze vaak al onderdeel zijn van het vaste ontwikkelingsbeleid.²³ Voor deze scriptie zijn slechts de directe maatregelen van belang omdat de periode van onderzoek is afgebakend vanaf het begin van de crisissituaties. Deze worden hieronder uiteengezet. Evans verdeelt de directe maatregelen die genomen kunnen worden in vier categorieën: Politiek, sociaaleconomisch, juridisch en militair.²⁴ Met betrekking tot de categorieën merkt de AIV op dat niet-militaire middelen altijd de voorkeur hebben.²⁵

²⁰ Evans, *The Responsibility to Protect*, 57.

²¹ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 32.

²² Evans, *The Responsibility to Protect*, 86.

²³ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 31.

²⁴ Evans, *The Responsibility to Protect*, 86.

²⁵ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 43.

De directe politieke preventiemaatregelen die Gareth Evans noemt zijn preventieve diplomatie en de dreiging van politieke sancties. Met preventieve diplomatie bedoelt Evans alle situaties waarin diplomaten worden ingezet om te voorkomen dat onenigheden uitgroeien tot een gewelddadig conflict. Deze diplomaten kunnen namens een individueel land optreden, maar ook vanuit de VN kan een diplomatieke missie worden ondernomen. Wanneer deze bemiddelende rol niet volstaat, kan volgens Evans daarnaast gedreigd worden met politieke sancties. Hieronder vallen onder meer het afkappen van de diplomatieke betrekkingen, schorsing van het lidmaatschap van internationale organisaties, de instelling van reis- en activabeperkingen voor gerichte personen en de dreigende misstanden in de openbaarheid brengen.²⁶

Directe sociaaleconomische maatregelen ter preventie zijn volgens Evans de voorwaardelijkheid van hulp, de dreiging van economische sancties en het bieden van economische drijfveren. De voorwaardelijkheid van hulp houdt in dat ontwikkelingshulp slechts wordt geboden wanneer de ontvanger een bepaald beleid voert, zoals het houden van eerlijke verkiezingen. De dreiging van economische sancties kan volgens Evans onder andere betrekking hebben op handelsovereenkomsten, de terugtrekking van investeringen en het terugtrekken van IMF-ondersteuning. Waar de eerste twee maatregelen zich focussen op het weghalen van economische steun, bedoelt Evans met economische drijfveren juist een positieve maatregel. In dit geval kan extra financiële steun worden verleend aan een land wanneer het gewenst beleid voert.²⁷ De AIV merkt op dat economische sancties niet altijd even effectief zijn en mogelijk ook de situatie van de bevolking verslechteren. De adviesraad spreekt zich daarom bij een noodzaak tot actie uit voor gerichte sancties tegen specifieke politieke leiders en hun naasten, die niet de al hulpbehoevende bevolking raken.²⁸

Juridische maatregelen om grootschalige mensenrechtenschendingen te voorkomen zijn volgens Evans een juridische oplossing van geschillen te bieden en de dreiging van internationale vervolging. Een juridische bemiddeling kan volgens Evans plaatsvinden via het Internationaal Gerechtshof. Slechts een derde van de VN-leden heeft de uitspraken van het hof echter als bindend erkend. Een uitspraak werkt daarom alleen als de partijen vrijwillig meewerken aan het proces. Een meer effectieve maatregel volgens Evans is de dreiging van internationale vervolging. Vervolging kan plaatsvinden middels speciale tribunalen, het

²⁶ Evans, *The Responsibility to Protect*, 89, 90.

²⁷ *Ibidem*, 93, 94.

²⁸ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 44, 45.

Internationale Gerechtshof en de mogelijkheid van individuele landen om eenieder te vervolgen voor misdaden tegen de mensheid, ongeacht of deze in het land hebben plaatsgevonden.²⁹

Directe oplossingen die defensie kan bieden, bestaan volgens Evans ten slotte uit de preventieve inzet van militairen, de dreiging van een wapenembargo en het beëindigen van militaire samenwerkingsprogramma's. Militairen kunnen volgens Evans worden ingezet buiten de grenzen van het conflictgebied om te voorkomen dat situaties uit de hand lopen en gewelddadig worden. Dit kan alleen met de instemming van de betrokken staten. Militairen stationeren buiten het territorium van de onrustige staat is een andere manier waarop soldaten ingezet kunnen worden om een situatie in de hand te houden. Zo kan bijvoorbeeld een oorlogsvloot op korte afstand van het gebied geplaatst worden. Voor dit machtsvertoon hoeft dan geen toestemming van de staat in kwestie te worden gevraagd.³⁰

Voor preventieve maatregelen in het algemeen merkt de AIV op dat deze slechts ingezet kunnen worden als vroeg wordt voorzien waar brandhaarden voor conflicten zich bevinden en als het vermogen of de wil bestaat om hier maatregelen tegen te nemen.³¹

1.2 Mogelijke reactieve maatregelen

In de reactieve fase is het conflict al uitgebroken en zijn grootschalige mensenrechtenschendingen ofwel aan het plaatsvinden, of staan op het punt plaats te vinden. De reactieve maatregelen die volgens Gareth Evans genomen kunnen worden deelt hij, net als de preventiemaatregelen, op in de vier categorieën: politiek, sociaaleconomisch, juridisch en militair. Alle maatregelen in deze fase zijn volgens Evans bovendien directe maatregelen.³² De AIV geeft aan dat regionaal beleid ten aanzien van conflictsituaties de voorkeur geniet, omdat dit gepaard gaat met een breder draagvlak voor de maatregelen. Wel dient dit gekoppeld te zijn aan mondiale inspanningen, om te voorkomen dat consensus over internationaal aanvaarde verplichtingen wegvalt.³³

De directe politieke maatregelen die Evans noemt zijn diplomatieke vredesonderhandelingen en politieke sancties. Bij diplomatieke vredesonderhandelingen gaan de twee partijen die in conflict zijn om tafel zitten, met een bemiddelaar van een organisatie als de VN.³⁴ Wanneer de dreiging van politieke sancties wordt omgezet in uitvoering, dan is de

²⁹ Evans, *The Responsibility to Protect*, 98-100.

³⁰ Ibidem, 102, 103.

³¹ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 34, 35.

³² Evans, *The Responsibility to Protect*, 105-107.

³³ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 40.

³⁴ Evans, *The Responsibility to Protect*, 106.

situatie volgens Evans ook overgegaan in de reactieve fase. Ook kan een positieve politieke drijfveer worden ingezet om het conflict te beëindigen, zoals een perspectief op lidmaatschap van een internationale organisatie.³⁵

Sociaaleconomische maatregelen zijn volgens Evans de toepassing van economische sancties en wederom het bieden van economische drijfveren. Een juridische maatregel om te reageren op grootschalige mensenrechtenschendingen is volgens Evans daarnaast om de aanstichters van het geweld, eventueel internationaal, te vervolgen.³⁶ Voorbeelden van deze middelen zijn in de vorige paragraaf al besproken.

In de reactieve fase kan defensie volgens Evans verreweg de meeste maatregelen bieden. Zo kan besloten worden tot een vredesmissie ten behoeve van burgerbescherming, kunnen no-fly zones, wapenembargo's en *safe havens* worden ingesteld, kunnen radiozenders geblokkeerd worden en kan bedreigd worden met directe militaire actie tegen de aanstichters. Waar bij directe militaire actie, volgens Evans de meest vergaande optie, daadwerkelijk geweld wordt toegepast, kenmerkt een vredesmissie zich juist door de afwezigheid van geweld. Militairen worden bij een vredesmissie vooral geplaatst om de omgeving te controleren en vredesonderhandelingen te overzien. Zij mogen slechts geweld gebruiken ter zelfverdediging.³⁷ Ook de AIV benadrukt dat militaire interventie het laatste middel is wat ingezet zou moeten worden en dat voorafgaand autorisatie moet zijn verkregen van de Veiligheidsraad.³⁸ *Safe havens* zijn volgens Evans een goede manier om bij te dragen aan de bescherming van de bevolking als vredesmissies niet langer een optie zijn door te veel geweldsuitbraken. Een derde partij beschermt hierbij een klein gebied binnen het conflict en vangt burgers op. Evans duidt een no-fly zone aan als 'the aerial equivalent of safe havens'. Deze kunnen worden ingezet om te voorkomen dat luchtmacht wordt gebruikt in het conflict. Een wapenembargo voorkomt daarnaast dat de partijen in het conflict van meer wapens voorzien kunnen worden en het blokkeren van radiosignalen verstoort de communicatie binnen een partij in conflict.³⁹

1.3 Mogelijke maatregelen ter wederopbouw

In de wederopbouwfase is er geen sprake meer van grootschalige mensenrechtenschendingen. Het conflict is op korte termijn opgelost en de maatregelen die genomen kunnen worden, zijn dan ook bedoeld om een stabiele situatie te creëren die op lange termijn bestand is tegen

³⁵ Evans, *The Responsibility to Protect*, 111.

³⁶ Ibidem, 113, 115.

³⁷ Ibidem, 120.

³⁸ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 43. 49.

³⁹ Evans, *The Responsibility to Protect*, 125-127.

spanningen. In feite is er sprake van een nieuwe fase van conflictpreventie.⁴⁰ De AIV spreekt dan ook van overlap tussen wederopbouw en preventie en schrijft dat ook voor deze maatregelen geldt dat ze vaak al onderdeel uitmaken van het beleid in Nederland.⁴¹ Alle mogelijke acties zijn structureel van aard. Ook in deze fase onderscheidt Evans de vier categorieën politieke, sociaaleconomische, juridische en militaire maatregelen.

Waar Evans in de eerdere fases militaire ondernemingen als laatste en meest invasieve middelen beschouwt, vormen deze volgens hem in de wederopbouwfase de eerste stappen die ondernomen moeten worden. Als mogelijke stappen noemt hij vredeshandhaving ten behoeve van natievorming, hervorming van de veiligheidssector en het bevorderen van ontwapening, demobilisatie en re-integratie. De maatregelen zijn stuk voor stuk bedoeld de situatie te stabiliseren en vicieuze cirkel van conflict te doorbreken. Met hervormen van de veiligheidssector bedoelt Evans dat politie en leger weer in staat gesteld moeten worden een monopolie op geweld te handhaven.⁴²

Het herbouwen van overheidsinstellingen is volgens Evans de belangrijkste politieke maatregel die genomen kan worden. Op korte termijn omvat dit het opnieuw aanbieden van publieke diensten. Voor de lange termijn is het echter van belang weer een werkend systeem van uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht op te bouwen. Van belang is dat dit zoveel mogelijk aan de lokale bevolking wordt overgelaten.⁴³

Op wettelijk vlak kan strafrecht weer in werking worden gesteld. Dit sluit aan bij het herbouwen van overheidsinstellingen. Hiernaast kunnen ook regelingen getroffen worden voor onrecht dat heeft plaatsgevonden gedurende de conflictperiode. Aansprakelijkheid van daders en verzoening van de bevolking staan hierbij tegenover elkaar en maken het ingewikkeld regelingen te treffen zonder de samenleving te ontwrichten. Traditionele rechtspraak, die niet vanuit de overheid wordt georganiseerd, kan hier ook een belangrijke rol in spelen. Ten slotte is het belangrijk om de terugkeer van vluchtelingen in goede banen te leiden.⁴⁴

Op sociaaleconomisch vlak kan ten eerste economische ontwikkeling ondersteund worden. Internationale samenwerkingsverbanden lenen zich hier het beste voor. Ook kunnen sociale programma's worden opgezet die een duurzame vrede ondersteunen. Deze kunnen

⁴⁰ Evans, *The Responsibility to Protect*, 148-150.

⁴¹ AIV, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'*, 32.

⁴² Evans, *The Responsibility to Protect*, 150.

⁴³ *Ibidem*, 158-161.

⁴⁴ *Ibidem*, 163-168.

gericht zijn op de aanwezigheid van vrouwen bij overheidsinstanties, maar ook op bijvoorbeeld onderwijs.⁴⁵

Over het belang van R2P voor Nederland stelt de AIV dat Nederland op het internationale toneel als stuwende kracht zou kunnen optreden bij verdere invulling en operationalisering van R2P, waar het zich al eerder had ingespannen voor internationale acceptatie van het principe in onder meer de Algemene Raad van de VN. De adviesraad stelde dat dit ‘in een lijn is met het belang dat Nederland hecht aan de internationale bevordering en bescherming van mensenrechten’.⁴⁶

1.4 Samenvatting

Conflictsituaties kennen volgens Evans drie fases die elk om specifieke maatregelen vragen. Samen bieden deze een scala van preventieve, reactieve en wederopbouwende maatregelen waarmee ingegrepen kan worden bij grootschalige mensenrechtenschendingen. Deze fases zijn enigszins kunstmatig. In werkelijkheid lopen preventie, reactie en wederopbouw door elkaar. De maatregelen zijn bovendien te onderscheiden in een politieke, sociaaleconomische, juridische en militaire dimensie.

De AIV merkt op dat het voor Nederland wenselijk is te beginnen bij de minst invasieve middelen die kunnen worden ingezet. Militair ingrijpen is een uiterst middel en vereist goedkeuring van de Veiligheidsraad. Ook spreekt de AIV een voorkeur uit voor regionaal optreden, dat binnen een mondiale consensus geplaatst kan worden. De AIV ziet voor Nederland een voortrekkersrol weggelegd bij verdere invulling van R2P.

⁴⁵ Evans, *The Responsibility to Protect*, 169-171.

⁴⁶ AIV, *Nederland en de ‘Responsibility to Protect’*, 61.

Hoofdstuk 2: De NAVO-interventie in Kosovo

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe de Nederlandse regering gehandeld heeft ten aanzien van het geweld dat eind jaren '90 plaatsvond in Kosovo en hoe zij haar handelen heeft gerechtvaardigd. Eind jaren '90 barstte in Kosovo geweld los tussen Serven en Kosovaarse Albanezen, die een minderheid vormden in Servië. In het voorjaar van 1999 besloot de NAVO na mislukte diplomatie tot militair ingrijpen in Kosovo middels luchtaanvallen. Ook Nederland nam hier deel aan. De luchtaanvallen maakten in enkele maanden een einde aan de onderdrukking van de Albanezen.⁴⁷ Centraal in dit hoofdstuk staat de vraag: welke rol heeft het concept van verantwoordelijkheid gespeeld in de besluitvorming over en de rechtvaardiging voor het pakket aan maatregelen dat de Nederlandse regering heeft genomen ten aanzien van de crisis in Kosovo? In de eerste paragraaf zal een overzicht geboden worden van de situatie in Kosovo voorafgaand aan de internationale aandacht voor Kosovo in 1998 en 1999. In de tweede paragraaf worden de verschillende maatregelen van de Nederlandse regering in 1998 en 1999 besproken. In de derde paragraaf wordt ten slotte ingegaan op de rol die verantwoordelijkheid speelde in de rechtvaardiging van de Nederlandse regering voor de genomen maatregelen.

2.1 Kosovo verliest zijn autonomie

In de jaren '80 staken in de Federale Republiek van Joegoslavië (FRJ) nationalistische sentimenten de kop op ten gevolge van zwak centraal beleid en vonden gretig aftrek onder de altijd al etnisch verdeelde bevolking.⁴⁸ Slobodan Milošević, destijds president van Servië, speelde in op de nationalistische neigingen onder de bevolking en versterkte hiermee zijn eigen machtspositie. Hij zette zijn positie in de presidentiële raad van de FRJ in om heel Joegoslavië onder Servisch bestuur te krijgen en ontnam Kosovo zijn autonome positie.⁴⁹ In reactie hierop verklaarde Kosovo de onafhankelijkheid. Dit leidde, in tegenstelling tot de situatie in onder meer Slovenië en Bosnië, niet onmiddellijk tot de uitbraak van geweld. Pas na de Dayton vredesakkoorden tussen Bosnië, Kroatië en de FRJ in 1995 begon het conflict in Kosovo te ontsporen.⁵⁰

Tussen 1990 en 1995 heerste er een instabiele vrede in Kosovo. De Kosovaarse Albanezen hadden een schaduwregime ingesteld dat onder meer beleid voerde omtrent scholen,

⁴⁷ D. Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2016) 391.

⁴⁸ D. Jović, *Yugoslavia. A state that withered away* (West Lafayette 2009) 21.

⁴⁹ R. Hall, *War in the Balkans. An encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia* (Santa Barbara 2014) 355.

⁵⁰ Hehir, *Humanitarian intervention*, 224, 225.

ziekenhuizen en belastingen. De gematigde Ibrahim Rugova werd verkozen tot Kosovaarse president.⁵¹ De Serviërs bleven intussen vasthouden aan het officiële bestuur vanuit Belgrado. Toen in 1995 de Dayton vredesakkoorden gesloten werd, die primair bedoeld waren als vredesovereenkomst tussen Bosnië en Servië, werd hierin niet gerefereerd aan de onhoudbare situatie in Kosovo. Dit leidde tot grote teleurstelling onder Kosovaarse Albanezen over het effect van hun vreedzame verzet en opende de deur voor radicalere, gewelddadige onafhankelijkheidsbewegingen.⁵²

De invloed van het radicale Kosovo Bevrijdingsleger (UÇK) nam vanaf 1995 behoorlijk toe. Er ontstond een neerwaartse spiraal van gewelddadigheden tussen het UÇK en de politie en militaire eenheden van de FRJ. Het bevrijdingsleger had als doel het Servische regime te provoceren om zo meer steun te verkrijgen onder de bevolking en om de internationale gemeenschap aan te sporen om in te grijpen aan de kant van de Kosovaarse Albanezen.⁵³ Internationale aandacht voor de situatie ontstond pas in 1998, toen het geweld tussen de partijen al hoog opgelaaid was.⁵⁴

2.2 Maatregelen van de Nederlandse regering

In de jaren 1998 en 1999 stond het conflict in Kosovo regelmatig op de Nederlandse politieke agenda. Hieronder worden de verschillende maatregelen besproken die de Nederlandse regering op deze momenten nam om tot een vreedzame oplossing te komen.

2.2.1 Kosovo belandt op de politieke agenda: maart 1998

Grootschalige media-aandacht in Nederland voor het geweld in Kosovo ontstond pas vanaf 2 maart 1998. Zo berichtte het NRC: ‘In Kosovo in het zuiden van Joegoslavië is vanmorgen een uiterst explosieve situatie ontstaan na een weekeinde van etnisch geweld, waarbij zeker twintig doden zijn gevallen.’⁵⁵ Door een actie van het UÇK waren dat weekeinde vier Servische agenten overleden en twee ernstig gewond geraakt. Bij een tegenactie van de Servische politie zijn vervolgens zestien Albanezen doodgeschoten. In reactie hierop gingen duizenden Albanezen in Kosovo de straat op om te demonstreren tegen het geweld en raakten slaags met

⁵¹ S. Eysink, ‘Een omstreden interventie. De casus van Kosovo’, in: D. Hellema en H. Reiding (red.), *Humanitaire interventie en soevereiniteit. Geschiedenis van een tegenstelling* (Amsterdam 2004) 217-234, aldaar 219.

⁵² Hehir, *Humanitarian intervention*, 225.

⁵³ Ibidem, 225, 226.

⁵⁴ Eysink, ‘Een omstreden interventie’, 219.

⁵⁵ NRC, ‘situatie in Kosovo’ (versie 2 maart 1998), <https://www.nrc.nl/nieuws/1998/03/02/situatie-in-kosovo-7389718-a7649> (8 maart 2018).

de Servische politie.⁵⁶ Al op 10 maart werd er in de Volkskrant in een opiniestuk gepleit voor sancties jegens Milošević, die intussen president van de FRJ was: ‘Laat Milosevic flink betalen’.⁵⁷

In maart kwam de kwestie Kosovo in navolging van de verslaggeving ook voor het eerst expliciet op de agenda van de Nederlandse politiek te staan. De Nederlandse regering kondigde een reeks maatregelen aan die ze naar aanleiding van de uitbraken van etnisch geweld, veelal in internationaal verband, zou nemen om verdere escalatie in Kosovo te voorkomen. Minister Van Mierlo van Buitenlandse Zaken sprak over het doel van de maatregelen: ‘Beoogd wordt te komen tot terugdringing van het geweld, terugtrekking van de speciale politie-eenheden uit Kosovo, toegang van de internationale gemeenschap tot dat gebied en een onvoorwaardelijke dialoog met de Albanezen in Kosovo.’⁵⁸

De Nederlandse regering gaf grotendeels in verband van de Europese Unie (EU) vorm aan haar beleid omtrent de situatie in Kosovo. De EU was voorstander van grotere autonomie voor Kosovo binnen Servië, maar tegen Kosovaarse onafhankelijkheid. De Unie riep zodoende beide partijen op de geweldplegingen te staken en een dialoog aan te gaan. Bovendien verklaarde ze zich bereid financieel bij te dragen aan de uitvoering van een onderwijsakkoord, dat tussen de twee partijen in 1996 was gesloten, maar nooit was uitgevoerd.⁵⁹

De overige besluiten om in te grijpen in Joegoslavië waren afgekondigd op 9 maart door de Contactgroep. De groep, bestaande uit afgevaardigden van de Verenigde Staten (VS), Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië en Rusland was eerder al ingesteld ten behoeve van de stabiliteit in de FRJ en voerde de meeste directe communicatie met Milošević.⁶⁰ Ook afgevaardigden van de Europese Commissie woonden de bijeenkomst op 9 maart bij. De verklaring van de Contactgroep werd onderschreven door de EU en daarmee door Nederland.⁶¹ De Contactgroep had ten eerste besloten de Veiligheidsraad te verzoeken een wapenembargo

⁵⁶ NRC, ‘situatie in Kosovo’ (versie 2 maart 1998), <https://www.nrc.nl/nieuws/1998/03/02/situatie-in-kosovo-7389718-a7649> (8 maart 2018).

⁵⁷ B. Rijs, ‘Laat Milosevic flink betalen’, *de Volkskrant* (versie 10 maart 1998), <https://www.volkskrant.nl/archief/laat-milosevic-flink-betalen~a450737/> (8 maart 2018).

⁵⁸ Officiële bekendmakingen (hierna: OB), Parlementaire documenten (hierna: PD), Dossiernummer (hierna: Dnr.) 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Ondernummer (hierna: Onr.) 199, Verslag algemeen overleg over de reis van minister Pronk (Ontw.sam.) naar Bosnië, de situatie in voormalig Joegoslavië en de situatie in Kosovo, 18 maart 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-199.html>, 9.

⁵⁹ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 201, Brief ministers over de actuele situatie in voormalig Joegoslavië, 13 maart 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-201.html>, 16.

⁶⁰ Eysink, ‘Een omstreden interventie’, 219.

⁶¹ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 198, Brief ministers over de situatie in Kosovo en de internationale bemoeienis dienaangaande, 16 maart 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>, 5.

tegen Joegoslavië af te roepen.⁶² Deze werd gerealiseerd middels resolutie 1160 van de Veiligheidsraad op 31 maart waarin de eisen werden gesteld het geweld te staken, de Joegoslavische troepen terug te trekken uit de regio, humanitaire hulp toe te laten en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) en de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten toegang te geven tot Kosovo.⁶³ Ook besloot de Contactgroep de toevoer van ander materiaal dat kon worden ingezet ter Servische onderdrukking of Albanees terrorisme te stoppen en Servische ambtenaren die aantoonbaar betrokken waren bij het geweld in Kosovo niet langer een visum te verlenen. Exportsubsidies voor handel en investeringen in Joegoslavië zouden worden opgeschort. Ten slotte besloot de Contactgroep tot tijdelijke intensivering van de al aanwezige vredesmissies van de OVSE in Albanië en Macedonië. Het mandaat voor de missie zou bovendien worden verbreed om ook Kosovo te omvatten. Het gezelschap dreigde daarnaast onder meer met de bevrozing van financiële tegoeden van de FRJ en Servië in het buitenland als Milošević niet binnen tien dagen de extra ingezette politie terug zou trekken uit Kosovo.⁶⁴

De preventieve en reactieve fase waar Evans (H1) over spreekt, zijn in maart 1998 amper van elkaar te onderscheiden. Zo zijn de diplomatieke bemiddeling van de Contactgroep, de oproep tot een dialoog en de dreiging van het bevrozen van Joegoslavische en Servische activa in het buitenland preventieve maatregelen. De financiële bijdrage aan het onderwijsakkoord kan als economische drijfveer zowel preventief als reactief worden opgevat. Het instellen van een reisbeperking voor betrokken ambtenaren, het opschorten van exportsubsidies, de instelling van een wapenembargo en de uitbreiding van in de regio al aanwezige vredesmissies naar Kosovo zijn reactieve maatregelen. Bij alle maatregelen stond centraal om de twee partijen middels diplomatie en sancties tot overeenstemming te brengen.

2.2.2 De NAVO neemt de touwtjes in handen: 5 juni-12 oktober 1998

Na maart 1998 verdween de situatie in Kosovo uit het Nederlandse politieke debat tot juni datzelfde jaar. In mei was, na druk van internationale organisaties, overeengekomen tot wekelijkse gesprekken tussen Servische en Kosovaarse delegaties, zonder inmenging van de internationale gemeenschap.⁶⁵ Gedurende de dialoog bleven Servische agenten en militairen echter grootschalig geweld toepassen in Kosovo. Op 5 juni kondigden de Kosovaarse

⁶² OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 198, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>, 3.

⁶³ Eysink, 'Een omstreden interventie', 220.

⁶⁴ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 198, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>, 3, 4.

⁶⁵ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 204, Brief minister over de actuele situatie in Kosovo, 8 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html>, 2.

Albanezen aan niet langer deel te nemen aan de gesprekken totdat de Servische geweldplegingen zouden stoppen.⁶⁶

De NAVO besloot naar aanleiding van het aanhoudende geweld een grotere rol te gaan spelen in de situatie rond Kosovo. De activiteiten die plaatsvonden in Albanië en Macedonië wilde ze versterken, om daarmee onder meer de capaciteit van de grensbewaking te vergroten.⁶⁷ Minister Voorhoeve van Defensie gaf hierover aan dat een Nederlandse bijdrage een mogelijkheid was.⁶⁸ Ook kondigde de NAVO verschillende militaire oefeningen aan in Albanië, die als machtsvertoon kunnen worden opgevat.⁶⁹ Naast deze maatregelen besloten de NAVO-ministers ook tot een onderzoek naar de mogelijkheid om militaire middelen in te zetten in en boven Joegoslavië. Voor een eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties door de NAVO sprak minister Voorhoeve zich in juni al uit.⁷⁰

Ook de EU schaalde de sancties jegens Belgrado op. Zo kondigde zij een verbod aan op nieuwe investeringen in Servië en werden de visummaatregelen uitgebreid naar alle commandanten van het Joegoslavische leger en de politie.⁷¹ Daarnaast moedigde ze de Veiligheidsraad aan om gewelddadigheden, waarvoor een resolutie onder hoofdstuk VII van het VN-Handvest tot stand zou moeten komen, in overweging te nemen.⁷² Hier heeft Nederland volgens minister Van Mierlo een grote rol in gespeeld.⁷³ Op 15 juni besloot de EU bovendien tot een verbod op vluchten van Joegoslavische vliegmaatschappijen tussen de FRJ en de EU.⁷⁴

Op 23 september nam de Veiligheidsraad resolutie 1199 aan, die gebaseerd was op Hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Dit volgde op de voortdurende gewelddadigheden nadat Milošević op 16 juni had verklaard tegemoet te komen aan de wensen van de VN.⁷⁵ In de resolutie constateerde de Veiligheidsraad dat het conflict in Kosovo een risico vormde voor regionale vrede en veiligheid. De raad riep de partijen op het geweld te stoppen, de al getroffen burgers humanitaire hulp te verlenen en een onvoorwaardelijke dialoog aan te gaan met

⁶⁶ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 204, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html>, 3.

⁶⁷ Ibidem, 4.

⁶⁸ OB, PD, Dnr. 25600 X, Vaststelling begroting van het Ministerie van Defensie (X) voor 1998, Onr. 54, Brief minister n.a.v. de gesprekken over Kosovo tijdens voorjaarsbijeenkomsten Navo-ministers van Defensie (11 en 12 juni 1998), 16 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25600-X-54.html>, 1.

⁶⁹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 204, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html>, 4.

⁷⁰ OB, PD, Dnr. 25600 X, Onr. 54, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25600-X-54.html>, 1.

⁷¹ OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen, Onr. 263, Verslag algemeen overleg op 9 juni 1998, 9 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-263.html>, 6.

⁷² OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 205, Brief minister met aanvulling op de brief van 8-6-1998 (kamerstuk 22181, nr. 204), 9 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-205.html>, 1.

⁷³ OB, PD, Dnr. 21501-02, Onr. 263, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-263.html>, 7.

⁷⁴ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 206, Brief minister over de actuele situatie in en rond Kosovo, 24 juli 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-206.html>, 2, 3.

⁷⁵ Eysink, 'Een omstreden interventie', 220.

internationale bemoeienis en binnen een duidelijk afgebakende periode. Omdat de resolutie was gebaseerd op Hoofdstuk VII, bood deze de NAVO een rechtvaardiging voor militair ingrijpen bij het niet nakomen van de eisen van de Veiligheidsraad.⁷⁶

De NAVO zette na het aannemen van de resolutie snel stappen om militair te kunnen optreden tegen de FRJ. Op 24 september besloot zij tot een *activation warning* (ACTWARN), waarmee ze zich gereed maakte voor eventuele luchtacties.⁷⁷ Nadat de Veiligheidsraad op 6 oktober stelde dat Milošević niet leek te schikken naar resolutie 1199,⁷⁸ besloot de NAVO bovendien tot een *activation order* (ACTORD).⁷⁹ Ook Nederland stemde in met ACTORD, die een machtiging inhield voor luchtacties tegen de FRJ. De Nederlandse regering benadrukte: ‘militair optreden is alleen aan de orde wanneer alle politieke en diplomatieke middelen zijn uitgeput.’⁸⁰ De militaire druk die de NAVO op de FRJ legde, wierp zijn vruchten af. Op 12 oktober besloot Milošević de eisen van de VN in te willigen en stemde in met een OVSE- en NAVO-waarnemersmissie.⁸¹

Hoewel de maatregelen die in deze periode zijn genomen nog steeds een mengeling van preventie en reactie vertonen, is een duidelijke wending naar militaire middelen waar te nemen. De extra inzet van militairen in Albanië en Macedonië en de militaire oefeningen buiten het grondgebied van de FRJ waren preventieve maatregelen. De aanloop naar luchtacties, met ACTORD als hoogtepunt, was echter reactief. Ook de opschaling van de sancties van de EU paste bij de reactieve fase.

2.2.3 Rambouillet en operatie Allied Force: 15 januari-3 juni 1999

In januari kwam de kwestie Kosovo met hernieuwde urgentie op de politieke agenda te staan. Voor een korte periode had de instemming van Milošević met internationale eisen geleid tot een verbeterde situatie.⁸² Op 15 januari vond echter een grote geweldsuitbarsting plaats in

⁷⁶ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 210, Brief ministers over de jongste ontwikkelingen met betrekking tot Kosovo, 24 september 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-210.html>, 2, 3.

⁷⁷ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 210, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-210.html>, 2.

⁷⁸ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 213, Brief ministers over eventuele deelname van Nederlandse militairen aan NAVO-acties in Kosovo, 8 oktober 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>, 1.

⁷⁹ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 216, Brief ministers over de politieke ontwikkelingen inzake Kosovo per 14 oktober om 12.00 uur, 14 oktober 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-216.html>, 1.

⁸⁰ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 213, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>, 2.

⁸¹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 216, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-216.html>, 1, 2.

⁸² OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 225, Brief ministers onder meer over de Nederlandse deelname aan de Kosovo Verification Mission, 4 december 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-225.html>, 1.

Racak. Internationale observators meldden dat 45 ongewapende Kosovaarse Albanezen, waaronder een kind, om het leven waren gebracht door Servische soldaten.⁸³

Zowel de NAVO als de Contactgroep ondernamen eind januari actie tegen het hernieuwde geweld. De Contactgroep had Joegoslavië en de Kosovaarse Albanezen geboden voor 6 februari onderhandelingen te starten in Rambouillet, die niet langer dan drie weken mochten duren. Het uitgangspunt was om een autonome positie te creëren voor Kosovo binnen de FRJ.⁸⁴ De NAVO verlaagde daarnaast de reactietijd voor ACTORD, welke nog steeds was uitgevaardigd, van vier naar twee dagen.⁸⁵ Zij gaf daarbij de partijen in Kosovo een laatste waarschuwing om in te stemmen met de eisen van de VN. De waarnemersmissie van de OVSE zou voorlopig aanwezig blijven in het gebied.⁸⁶

De onderhandelingen in Rambouillet leidden niet tot een akkoord en op 19 maart werd de OVSE-missie teruggetrokken uit Kosovo.⁸⁷ De besprekingen leken in eerste instantie wel tot een akkoord te komen, maar toen de onderhandelaars van Joegoslavische en Kosovaarse zijde de afspraken aan hun achterban voorlegden, bleek veel weerstand te bestaan.⁸⁸ De grootste weerstand bestond in Servië tegen de plaatsing van de internationale troepenmacht Kosovo Force (KFOR).⁸⁹ Het doel van deze vredesmacht was om toe te zien op naleving van het akkoord.⁹⁰ In maart weigerde Servië het vredesverdrag te ondertekenen.⁹¹ Bovendien laaide het geweld na afloop van de onderhandelingen wederom op.⁹²

Op 24 maart besloot de NAVO tot uitvoering van ACTORD en startte operatie *Allied Force* met luchtaanvallen boven Kosovo. Ook Nederland leverde hier een bijdrage aan.⁹³ Bij

⁸³ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 229, Brief minister over de slachting in Racak op 15 januari 1999, 18 januari 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-229.html>, 1.

⁸⁴ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 233, Brief ministers over de internationale inspanningen om te komen tot een politiek akkoord voor Kosovo, 2 februari 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-233.html>, 1.

⁸⁵ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 234, Verslag algemeen overleg op 21 januari 1999 over de recente ontwikkelingen in Kosovo, 21 januari 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-234.html>, 8.

⁸⁶ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 233, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-233.html>, 2, 3.

⁸⁷ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 239, Brief ministers over Navo-verzoek om Mortier Opsporings Radar Batterij voor EF, en terugtrekking KVM uit Kosovo, 19 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-239.html>, 1.

⁸⁸ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 236, Brief ministers over de ontwikkelingen inzake Kosovo sinds het einde van de besprekingen in Rambouillet, 9 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-236.html>, 1, 2.

⁸⁹ OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, Debat over de situatie in Kosovo, 7 april 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4019.

⁹⁰ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 236, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-236.html>, 3.

⁹¹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 239, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-239.html>, 1.

⁹² OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 236, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-236.html>, 2.

⁹³ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 241, Brief ministers over start van NAVO-luchtacties in Kosovo, 24 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-241.html>, 1.

de luchtacties werden gerichte bombardementen uitgevoerd op strategische doelen, zoals militaire eenheden in Kosovo.⁹⁴ Met betrekking tot het doel van de acties gaven minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie aan nog steeds vast te houden aan het conceptakkoord van Rambouillet:

Deze zijn bedoeld om een halt toe te roepen aan de aanvallen van het Joegoslavische leger en de politie en deze zodanig te verzwakken dat een grotere humanitaire ramp wordt voorkomen, alsmede ter ondersteuning van de internationale inspanningen om de FRJ tot ondertekening van een interim-akkoord te brengen.⁹⁵

Hieruit blijkt dat de positie van de Nederlandse regering en de NAVO voor Kosovaarse autonomie maar tegen Kosovaarse onafhankelijkheid na een jaar nog altijd onveranderd was. De operatie zou slechts worden beëindigd in geval van instemming van Milošević met het akkoord, met expliciete toezegging van een internationale troepenmacht op Kosovaars grondgebied en de garantie dat alle Kosovaarse vluchtelingen veilig terug konden keren naar Kosovo.⁹⁶ Ondertussen trof de NAVO al voorbereidingen om KFOR snel in te kunnen zetten in het geval van een overeenkomst.⁹⁷ Operatie *Allied Force* liep niet zo vlekkeloos als van tevoren werd gehoopt. In plaats van de gehoopte onderwerping van Milošević aan de eisen van de VN, vond een verheviging plaats van het etnische geweld in Kosovo. Uiteindelijk was meer dan twee maanden nodig om tot een staakt-het-vuren te komen.⁹⁸

Naast het militair ingrijpen van de NAVO werd ook op politiek vlak in april en mei actie ondernomen. Gedurende de gehele periode van luchtaanvallen bleven de Contactgroep en de G8 pogingen doen de situatie diplomatiek op te lossen.⁹⁹ Binnen internationaal samenwerkingsverband werd gesproken over de voorwaarden van een mogelijke oplossing voor Kosovo. De G8 formuleerde op 6 mei zeven elementen die in een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad zouden moeten worden opgenomen, grotendeels ontleend aan het conceptakkoord van Rambouillet. Een aanvulling werd gevormd door de voorwaarde een

⁹⁴ OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, <https://zoek.officiëlebekeendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4026, 4027.

⁹⁵ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 241, <https://zoek.officiëlebekeendmakingen.nl/kst-22181-241.html>, 1.

⁹⁶ OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, <https://zoek.officiëlebekeendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4019, 4020.

⁹⁷ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 243, Brief ministers over de start van de NAVO-luchtaanvallen op militaire doelen in de Federale Republiek Joegoslavië op 24 maart 1999, 29 maart 1999, <https://zoek.officiëlebekeendmakingen.nl/kst-22181-243.html>, 2.

⁹⁸ C. P. M. Klep, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag 1999) 150, 151.

⁹⁹ OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, <https://zoek.officiëlebekeendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4023.

tijdelijke regering in Kosovo aan te stellen door de Veiligheidsraad en het pleidooi voor ‘een alomvattende aanpak van de economische ontwikkeling en de stabilisatie van de regio’.¹⁰⁰ Een daadwerkelijke resolutie moest nog worden uitgewerkt.¹⁰¹ Ook de EU ondernam gedurende de luchtaanvallen actie tegen de FRJ. Zij stelde ten eerste een olieboycot in, om de effectiviteit van het Joegoslavische leger te belemmeren. Daarnaast intensiverde zij de bestaande sancties jegens de FRJ, waaronder het visumverbod en de bevrozing van tegoeden, die nu voor het eerst ook betrekking hadden op Milošević en zijn naasten.¹⁰² Ten slotte besloot de EU op 17 mei tot het sluiten van het Stabiliteitspact.¹⁰³ Deze was op dat moment niet geheel uitgewerkt, maar zou moeten voorzien in ‘de bevordering van democratie, economische vooruitzichten, stabiliteit en regionale samenwerking’ in de gehele FRJ.¹⁰⁴

De derde fase van het conflict had voornamelijk een reactief karakter, met een randje van wederopbouw. Zo dwong de Contactgroep diplomatieke vredesonderhandelingen af en de NAVO verhoogde nogmaals de militaire druk op Milošević. Uiteindelijk ging de NAVO over tot directe militaire actie tegen de FRJ om verder geweld te voorkomen en tot een diplomatieke oplossing te komen. Gedurende de luchtaanvallen werden verdere reactieve maatregelen ingezet. De Contactgroep en de G8 bleven trachten een diplomatiek einde te brengen aan het geweld. De EU verhevigde haar sancties en stelde een olieboycot in. De EU keek echter ook vooruit met haar Stabiliteitspact. De doelstellingen van dit pact, dat nog in de kinderschoenen stond, hadden een duidelijke focus op wederopbouw van de regio.

2.2.4 KFOR en het Stabiliteitspact: vanaf juni 1999

Op 3 juni stemde Milošević in met de terugtrekking van zijn troepen uit Kosovo en de komst van KFOR, die de veilige terugkomst van vluchtelingen zou waarborgen.¹⁰⁵ In reactie hierop werd de volgende dagen minder agressief gebombardeerd.¹⁰⁶ Een staakt-het-vuren werd

¹⁰⁰ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 270, Brief ministers over de stand van zaken aangaande de diplomatieke, militaire en humanitaire ontwikkelingen in de crisis in Kosovo, 7 mei 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-270.html>, 1, 2.

¹⁰¹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 270, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-270.html>, 2.

¹⁰² OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 266, Brief minister over de stand van zaken in de crisis rond Kosovo, 27 april 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-266.html>, 5.

¹⁰³ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 274, Brief ministers over de stand van zaken in de crisis rond Kosovo, 18 mei 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-274.html>, 5.

¹⁰⁴ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 279, Brief minister over de overeenstemming met president Milosevic inzake een regeling voor Kosovo, 4 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-279.html>, 2.

¹⁰⁵ Klep, *Van Korea tot Kosovo*, 151.

¹⁰⁶ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 282, Brief ministers over de crisis rond Kosovo, 8 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-282.html>, 1.

ingesteld nadat vastgesteld kon worden dat Milošević was begonnen met de terugtrekking van zijn troepen.¹⁰⁷ Dit gebeurde op 10 juni.¹⁰⁸

Diezelfde dag nam de Veiligheidsraad resolutie 1244 aan, die voorzag in een plan voor Kosovaarse wederopbouw.¹⁰⁹ Het civiele bestuur van Kosovo kwam volgens de resolutie voorlopig in handen van de VN. Dit werd gerealiseerd middels de United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), die de fundering moest leggen voor Kosovaars bestuur. Het militaire bestuur viel voorlopig onder KFOR. De OVSE zou daarnaast de beweging richting democratie overzien. De UNHCR, de vluchtelingenorganisatie van de VN, zorgde voor opvang van vluchtelingen en de EU zou ten slotte verantwoordelijk zijn voor de economische wederopbouw.¹¹⁰ Aan UNMIK en de activiteiten van de UNHCR leverde Nederland primair een financiële bijdrage.¹¹¹

Aan KFOR leverde Nederland zowel financieel als militair een bijdrage. Hiertoe had de volledige Tweede Kamer besloten.¹¹² Het doel van de missie was in de eerste plaats om een veilige omgeving te waarborgen voor vluchtelingen om terug te keren naar hun woonplaats. Taken waren onder meer voorlopige ordehandhaving, de ontwapening van leden van het UÇK, de bescherming van hulporganisaties, en toezicht houden op grenzen en de weinige militaire eenheden van de FRJ die nog in het gebied waren.¹¹³

Het Stabiliteitspact stond ten slotte centraal in het Europese beleid ter economische wederopbouw, niet alleen van Kosovo, maar van de hele Zuidoost-Europese regio. Hierin spraken wereldleiders uit Europa, maar ook uit bijvoorbeeld Rusland, de intentie uit om het beschikbaar stellen van geld afhankelijk te maken van onderlinge samenwerking in de Balkan. Zuidoost-Europese landen zouden zelf met plannen moeten komen en als deze voldeden aan de eisen van het pact, dan konden zij hier financiering voor krijgen.¹¹⁴ Ook toenadering tot de EU

¹⁰⁷ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 279, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-279.html>, 2, 3.

¹⁰⁸ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 286, Brief ministers over onder meer het vertrek van de Servische troepen uit Kosovo, 18 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-286.html>, 1.

¹⁰⁹ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 287, Brief ministers over de wederopbouw van Kosovo, 18 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-287.html>, 1.

¹¹⁰ Eysink, 'Een omstreden interventie', 227, 228.

¹¹¹ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 301, Brief minister met informatie over de voortgang van de bilaterale en multilaterale hulpverlening, 4 oktober 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-301.html>, 2.

¹¹² Klep, *Van Korea tot Kosovo*, 152.

¹¹³ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 281, Brief ministers over de internationale veiligheidsmacht voor Kosovo en de mogelijke Nederlandse bijdrage daarin, 8 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-281.html>, 2.

¹¹⁴ R. Postma 'Geld alleen helpt Balkan niet', *NRC* (versie 31 juli 1999), <https://www.nrc.nl/nieuws/1999/07/31/geld-alleen-helpt-balkan-niet-7456742-a836260> (25 maart 2018).

werd afhankelijk gemaakt van onderlinge samenwerking in de regio.¹¹⁵ Een voorbeeld van een plan dat in aanmerking kwam voor financiële steun vanuit het Stabiliteitspact, was het voorstel de vaargeul van de Donau vrij te maken van de Donaucommissie. Nederland besloot bij een positieve beoordeling van het voorstel door de EU 1 miljoen gulden bilateraal bij te dragen.¹¹⁶

De maatregelen waaraan Nederland deelnam na de interventie tonen een duidelijke nadruk op wederopbouw. UNMIK had een duidelijk structureel karakter, omdat het doel van de missie was de ordening van de samenleving te herstellen zodat op termijn een Kosovaars bestuur kon functioneren. KFOR had zowel een reactieve als een opbouwende functie. Zo was de oorspronkelijke doelstelling om terugkerende vluchtelingen te beschermen reactief, maar de politietaken die de missie erbij kreeg, ondersteunden de wederopbouw van de Kosovaarse samenleving. Het Stabiliteitspact ondersteunde ten slotte de economische ontwikkeling van de Balkan en trachtte een onderlinge afhankelijkheid te creëren die kon leiden tot een duurzame vrede.

2.3 Rechtvaardiging van de Nederlandse regering

Hieronder wordt de rol van het concept van verantwoordelijkheid in de rechtvaardiging van bovenstaande maatregelen onderzocht. In de bronnen kent de regering verantwoordelijkheid toe aan Slobodan Milošević en de internationale gemeenschap. Zij staan om beurten centraal in deze paragraaf.

2.3.1 Slobodan Milošević

De Nederlandse regering gaf aan dat ‘de hoofdverantwoordelijkheid voor de veiligheid bij de FRJ wordt gelegd’.¹¹⁷ Deze verantwoordelijkheid benaderde zij zowel in positieve als negatieve zin. In negatieve zin sprak de regering Milošević aan op het niet waarborgen van veiligheid in Kosovo: ‘President Milosevic wordt persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor het optreden van zijn veiligheidstroepen in Kosovo.’¹¹⁸ Dit optreden beschreef het kabinet als een ‘onaanvaardbare schending van fundamentele mensenrechten’.¹¹⁹ Ook de verantwoordelijkheid

¹¹⁵ OB, PD, Dnr. 26433, Landenbeleid structurele bilaterale hulp, Onr. 19, Brief ministers met notitie over toekomstige inzet van het totale instrumentarium van Ontwikkelingssamenwerking in Zuidoost-Europa, 8 november 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26433-19.html>, 4.

¹¹⁶ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 309, Brief ministers over de actuele situatie op de Westelijke Balkan en de Nederlandse inspanningen in de regio, 10 maart 2000, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-309.html>, 8.

¹¹⁷ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 218, Brief ministers over de meest recente ontwikkelingen in Kosovo, 2 november 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-218.html>, 2, 3.

¹¹⁸ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 229, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-229.html>, 2.

¹¹⁹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 213, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>, 4.

voor het mislukken van de vredesonderhandelingen in Rambouillet, die tot een oplossing van het geweld moesten leiden, legde de regering bij Milošević.¹²⁰

De regering spoorde Milošević bovendien aan te handelen naar zijn positieve verantwoordelijkheid als president. Zo benadrukte ze dat de FRJ ook de veiligheid van diplomaten en hulpverleners in het gebied diende te waarborgen.¹²¹ Waar het kabinet negatieve verantwoordelijkheid koppelde aan Milošević als persoon, verbond het zijn positieve verantwoordelijkheid volledig aan zijn presidentschap. Ook na militair ingrijpen van de NAVO erkende de regering dat de verantwoordelijkheid voor een politieke oplossing bij Milošević lag:

De Nederlandse regering heeft hier te maken met een staatshoofd, met een president, president Milosevic, die aan het hoofd van de Federale Republiek Joegoslavië staat. [...] Voor ons is een gegeven dat in de situatie waarin weer onderhandeld kan worden, zal moeten worden onderhandeld met de Federale Republiek Joegoslavië, waarvan het hoofd president Milosevic is.¹²²

Minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken gaf bovenstaand antwoord toen hem in het debat op 7 april 1999 werd gevraagd of Milošević zich zou moeten verantwoorden voor zijn daden voor het Joegoslaviëtribunaal.¹²³ Hieruit blijkt dat het regime van Milošević na het begin van de luchtaanvallen nog steeds als legitiem werd beschouwd door de Nederlandse regering.

Milošević moest volgens het kabinet om te handelen naar zijn verantwoordelijkheid instemmen met een diplomatieke oplossing, waarin Kosovaarse autonomie werd vastgelegd. In maart 1998 beperkte de oproep van de regering zich tot het beginnen van een dialoog en het stoppen van de geweldplegingen.¹²⁴ In juni datzelfde jaar werd ook gesproken over het toestaan van waarnemers- en vredesmissies.¹²⁵ Bovendien moest Milošević zich volgens de regering houden aan de eisen zoals deze in de Veiligheidsraadresoluties waren gesteld. Centraal in deze resoluties stond een politieke oplossing te bewerkstelligen.¹²⁶

¹²⁰ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 241, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-241.html>, 3.

¹²¹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 210, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-210.html>, 2.

¹²² OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4020.

¹²³ OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html>, 4020.

¹²⁴ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 198, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>, 3.

¹²⁵ OB, PD, Dnr. 21501-02, Onr. 263, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-263.html>, 6.

¹²⁶ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 234, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-234.html>, 7.

2.3.2 De internationale gemeenschap

In de evaluatie van onder meer operatie *Allied Force* en KFOR beriep premier Kok zich expliciet op verantwoordelijkheid: ‘voor mij blijft vooropstaan [...] dat wij als een deel van de internationale gemeenschap onze verantwoordelijkheid moesten nemen.’¹²⁷ Vaker was het beroep van de regering op de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap impliciet. Verantwoordelijkheid droeg de internationale gemeenschap volgens de regering voor enerzijds regionale veiligheid en anderzijds de bescherming van de mensenrechten in Kosovo.

Volgens de definitie van de regering droeg de internationale gemeenschap verantwoordelijkheid voor regionale stabiliteit. Zo gaven de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan dat ‘de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.’¹²⁸ De regering had voor zij deze uitspraak deed aangegeven dat ze zich zorgen maakte over mogelijke vluchtelingenstromen naar Albanië en Macedonië, die volgens haar konden leiden tot de verscherping van al aanwezige etnische verschillen waardoor ook daar etnisch geweld kon ontstaan.¹²⁹ In het latere Stabiliteitspact werd niet meer specifiek gesproken over Albanië en Macedonië, maar over Zuidoost-Europa.¹³⁰ Geen woord werd gesproken over een aansprakelijkheid van de internationale gemeenschap wanneer regionale stabiliteit niet gewaarborgd kon worden. De regering definieerde deze verantwoordelijkheid dus slechts positief.

Een tweede verantwoordelijkheid die de internationale gemeenschap droeg, gold voor Kosovaarse mensenrechten. De ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie zeiden hierover: ‘Maar de onaanvaardbare schending van fundamentele mensenrechten dwingt de internationale gemeenschap tot steeds zwaardere drukmiddelen teneinde een politieke oplossing te bereiken.’¹³¹ Ook met betrekking tot mensenrechten sprak de regering slechts over positieve verantwoordelijkheid. Aansprakelijkheid van de internationale gemeenschap bij grootschalige mensenrechtenschendingen was niet aan de orde.

In de citaten hierboven lijkt de internationale gemeenschap eenduidig te hebben opgetreden. In werkelijkheid bestond grote onenigheid binnen de Veiligheidsraad, waardoor

¹²⁷ OB, PD, Handelingen 1999-2000, Vergadernummer 77, p. 5002-5032, Voortzetting van de behandeling van: - brieven van de minister-president, minister van Algemene Zaken, en de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie inzake de evaluatie van de Nederlandse militaire bijdragen aan de NAVO-operaties rond Kosovo (22181, nrs. 310 en 311), 18 mei 2000, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19992000-5002-5032.html>, 5007.

¹²⁸ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 213, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>, 2.

¹²⁹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 198, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>, 5.

¹³⁰ OB, PD, Dnr. 26433, Onr. 19, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26433-19.html>, 4.

¹³¹ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 213, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>, 4.

daadkrachtige besluitvorming niet van de grond kwam. Voor de luchtacties van de NAVO bestond daarom geen resolutie die expliciet opriep tot militair ingrijpen.¹³² De minister van Buitenlandse Zaken oordeelde dat resolutie 1199 voldoende legitimatie voor de luchtaanvallen verschaft: ‘De resolutie is gegrond op hoofdstuk VII van het handvest van de VN, op basis waarvan het mogelijk is geweld te gebruiken.’¹³³ Rusland en China waren echter tegen operatie *Allied Force* en de rechtvaardiging op basis van resolutie 1199 was in het opzicht van internationaal recht omstreden.¹³⁴ Wanneer de regering sprak over de internationale gemeenschap, ging deze term dus niet op voor de gehele internationale gemeenschap, maar slechts voor die landen, die voor ingrijpen waren in Kosovo. Volgend citaat, afkomstig uit een brief van de minister van Buitenlandse Zaken, illustreert dit nog het beste: ‘De NAVO-betrokkenheid moet gezien worden in de context van de algehele inspanning van de internationale gemeenschap.’¹³⁵ De regering gaf hier aan dat de NAVO handelde namens de internationale gemeenschap, terwijl de rol van de NAVO in werkelijkheid omstreden was.

Het handelen van de internationale gemeenschap koppelde de Nederlandse regering voor een groot deel aan de maatregelen die genomen werden. Het centrale doel hiervan was Milošević ertoe aan te zetten een politieke oplossing te accepteren. Dit blijkt ook uit het citaat op pagina 29 van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie. De grootste afwijking tussen het door de regering beoogde optreden en het daadwerkelijke optreden was de vroege bereidheid tot militair ingrijpen. De regering was binnen de EU een van de voorvechters geweest van pleiten voor een Veiligheidsraadresolutie op basis van Hoofdstuk VII van het Handvest.¹³⁶

2.4 Samenvatting

De maatregelen die de Nederlandse regering, veelal in internationaal verband, heeft genomen ten aanzien van het conflict in Kosovo, geven een mengeling weer van preventie, reactie en wederopbouw. Op het moment dat de kwestie op de politieke agenda kwam te staan, was de situatie in Kosovo al geëscaleerd in een negatieve spiraal van geweld en was dus geen sprake van een puur preventiebeleid, maar een combinatie van preventie en reactie. Het mislukken van onderhandelingen tussen Milošević en Rugova leidde tot een nieuwe serie maatregelen van de

¹³² Eysink, ‘Een omstreden interventie’, 221.

¹³³ OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 221, Verslag algemeen overleg over de brief van de regering van 8 oktober 1998 over Kosovo, 8 oktober 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-221.html>, 7.

¹³⁴ Hehir, *Humanitarian intervention*, 229, 230.

¹³⁵ OB, PD, Dnr. 22181, Onr. 204, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html>, 4.

¹³⁶ OB, PD, Dnr. 21501-02, Onr. 263, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-263.html>, 7.

Nederlandse regering, die nog steeds een mengeling van preventie en reactie vertoonde, maar een duidelijke wending naar militaire middelen liet zien. Voor een tweede maal leek Milošević hierna in te stemmen met onderhandelingen en een internationale waarnemersmissie werd gestationeerd in Kosovo. In januari barstte echter nogmaals geweld los tussen Albanese Kosovaren en Servische troepen. Milošević stemde, met ACTORD als het zwaard van Damocles boven zijn hoofd, in met gedwongen vredesonderhandelingen in Rambouillet. Toen deze wederom mislukten, startte de NAVO met luchtaanvallen boven Kosovo. Ook Nederland leverde hier een bijdrage aan. Na achtenzeventig dagen stemde Milošević in met internationale eisen. Met het Stabiliteitspact had de regering ten slotte een duidelijke visie om de regio weer op te bouwen.

Verantwoordelijkheid kende de Nederlandse regering toe aan Milošević en aan de internationale gemeenschap. De Nederlandse regering achtte Milošević zowel in positieve als negatieve zin verantwoordelijk voor de veiligheid van Kosovaarse burgers. Negatieve verantwoordelijkheid legde ze bij Milošević als persoon, terwijl zij zijn positieve verantwoordelijkheid koppelde aan zijn rol als president van de FRJ. Om naar deze verantwoordelijkheid te handelen, meende de regering dat Milošević moest instemmen met een politieke oplossing van het conflict waarbij Kosovo autonomie zou worden toegekend. De verantwoordelijkheid voor zowel de regionale stabiliteit als de bescherming van de mensenrechten in Kosovo kende de regering toe aan de internationale gemeenschap. Zij deed dit veelal impliciet. Wanneer de regering sprak over de internationale gemeenschap, verwees zij niet naar de gehele internationale gemeenschap, maar naar die landen die voor ingrijpen waren in Kosovo. Bovendien sprak de regering slechts over een positieve verantwoordelijkheid, waarmee ze de internationale gemeenschap als het ware aanspoorde actie te ondernemen. Aansprakelijkheid voor het geweld was niet aan de orde. Om te handelen naar haar verantwoordelijkheid moest de internationale gemeenschap volgens de regering maatregelen doorvoeren die Milošević ertoe aan zouden zetten een politieke oplossing te accepteren.

Hoofdstuk 3: De NAVO-interventie in Libië

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe de Nederlandse regering gehandeld heeft in het licht van de opstanden die in 2010 plaatsvonden in Libië naar aanleiding van de Arabische lente en hoe zij haar handelen heeft gerechtvaardigd. Begin 2010 ontstonden in Libië grootschalige protesten tegen het autoritaire regime die gepaard gingen met de roep om meer democratie. Er werd hard opgetreden tegen de opstanden en uiteindelijk besloot de Veiligheidsraad tot een resolutie om militair in te grijpen in Libië. Ook Nederland leverde hier binnen de kaders van de NAVO een bijdrage aan.¹³⁷ Centraal in het hoofdstuk staat de vraag: welke rol heeft het concept van verantwoordelijkheid gespeeld in de besluitvorming over en de rechtvaardiging voor het pakket aan maatregelen dat de Nederlandse regering heeft genomen ten aanzien van de burgeroorlog in Libië? In de eerste paragraaf zal een overzicht geboden worden van de situatie in Libië voorafgaand aan de internationaal ingrijpen. In de tweede paragraaf worden de verschillende maatregelen van de Nederlandse regering ten aanzien van Libië in 2010 besproken. In de derde paragraaf wordt ten slotte ingegaan op de rol die verantwoordelijkheid speelde in de rechtvaardiging van de Nederlandse regering voor de genomen maatregelen.

3.1 Libië en de Arabische lente

Op 17 december 2010 stak de Tunesische straatverkoper Mohamed Bouazizi zichzelf in brand. Eerder die dag had hij niet het geld gehad om de lokale politie smeergeld te betalen en daarom was zijn fruitkar hem ontnomen. Zijn daad was een protest tegen de wanhopige situatie van straatverkopers door het informele karakter van de Tunesische economie.¹³⁸ De protestactie leidde tot nationale opstanden tegen de economische stagnatie en het geweld tegen burgers. Door de hevige pogingen de opstanden te onderdrukken, ontwikkelden ze zich echter snel tot opstanden tegen het autoritaire regime. Toen het leger verklaarde niet langer de opstand tegen te zullen werken, vluchtte de Tunesische president naar Saudi-Arabië terwijl het nieuws van de gebeurtenissen in Tunesië zich razendsnel verspreidde. Opstanden ontstonden daarna in onder andere Egypte, Jemen en Syrië. Media voorspelden de val van andere Arabische autoritaire regimes en spraken van een ‘Arabische lente’, die de regio vrijheid en democratie zou brengen.¹³⁹ In deze context ontstonden ook in Libië protesten tegen het corrupte regime van Kolonel Muammar Kadhafi in februari 2011.

¹³⁷ Hellema, *Nederland in de wereld*, 444.

¹³⁸ Hehir, *Humanitarian intervention*, 282.

¹³⁹ W. L. Cleveland en M. Bunton, *A history of the modern middle east* (Boulder 2013) 522.

Kadhafi had tweeënveertig jaar eerder, in 1969 de macht in Libië gegrepen middels een militaire coup. Hij vestigde hierna een dictatoriaal regime dat afhankelijk was van zijn persoonlijke rol van ‘broederleider’, die formeel losstond van de regering. Zijn politieke en economische beleid was gebaseerd op zijn persoonlijke ideologie, die bestond uit een mengeling van socialisme, Arabisch nationalisme en de islam. Hierin stonden volgens Kadhafi Libische burgers centraal. Hij noemde het Libische systeem *Jamahiriyah*, ‘de staat van de massa’. In werkelijkheid leidden de radicale politieke en economische maatregelen van Kadhafi tot een aanhoudende situatie van chaos in het land.¹⁴⁰

Plaatselijk verzet in Libië, dat was opgekomen naar aanleiding van de val van de Egyptische president Mubarak, groeide spoedig uit tot een massale nationale beweging.¹⁴¹ Begin 2011 heerste onder de Libische bevolking teleurstelling over systematische onderdrukking, corruptie, publieke voorzieningen en de economische staat van het land.¹⁴² Dit bleek een vruchtbare bodem voor een nationale opstand. Op 15 februari vonden de eerste grote demonstraties plaats in het oostelijke Benghazi. Op 22 februari vonden ook demonstraties plaats in de hoofdstad Tripoli, die helemaal in het westen ligt.¹⁴³

3.2 Maatregelen van de Nederlandse regering

In 2011 stond het conflict in Libië veelvuldig op de Nederlandse politieke agenda. Hieronder worden de verschillende maatregelen besproken die de Nederlandse regering nam om tot een vreedzame oplossing te komen.

3.2.1 Libië belandt op de politieke agenda: 21 februari-17 maart

In Nederlandse kranten werd al snel bericht over het geweld waarmee de protesten werden neergeslagen door Kadhafi. Zo kopte het AD op 17 februari: ‘Kadhafi kent geen genade voor betogers’ en berichtte van minstens 14 doden die gevallen waren bij gevechten tussen de betogers en het leger van Kadhafi.¹⁴⁴ De Volkskrant sprak op 20 februari van een ‘bloedbad in Benghazi’ en rapporteerde over Libische soldaten die met machinegeweren op de demonstrerende menigte hadden geschoten.¹⁴⁵ Op 21 februari meldde het AD dat meerdere

¹⁴⁰ A. Pargeter, *Libya. The rise and fall of Qaddafi* (New Haven 2012) 2, 3.

¹⁴¹ Hehir, *Humanitarian intervention*, 287.

¹⁴² Pargeter, *Libya*, 2.

¹⁴³ Hehir, *Humanitarian intervention*, 287.

¹⁴⁴ AD, ‘Kadhafi kent geen genade voor betogers’ (versie 20 februari 2016), <https://www.ad.nl/buitenland/kadhafi-kent-geen-genade-voor-betogers-ac98a01f/> (20 februari 2018).

¹⁴⁵ Volkskrant, ‘Libië: ‘Bloedbad in Benghazi’’ (versie 20 februari 2011), <https://www.volkskrant.nl/buitenland/libie-bloedbad-in-benghazi-a1836637/> (20 februari 2018).

steden in Libië in handen waren van demonstranten.¹⁴⁶ Hiermee leek een einde aan de gewelddadigheden niet in zicht.

De internationale reactie op de toestanden in Libië liet niet lang op zich wachten. Op 21 februari kwam de Raad Buitenlandse Zaken samen, bestaande uit de ministers van Buitenlandse Zaken van de lidstaten van de Europese Unie. Zij riepen Kadhafi op het geweld te staken. Op 22 februari kwam daarnaast de Veiligheidsraad bijeen om de situatie in Libië te bespreken. Zij veroordeelde het geweld in Libië en riep Kadhafi op zijn wapens neer te leggen.¹⁴⁷ Op 24 februari dreigde de EU met politieke en economische sancties jegens Libië als het geweld tegen burgers niet zou stoppen.¹⁴⁸ Nederland schaarde zich achter de reacties. Over het doel van verdere maatregelen zei minister Uri Rosenthal van Buitenlandse Zaken:

We moeten proberen te komen tot maatschappelijke en economische hervormingen, tot democratie, waarbij verkiezingen alleen nooit genoeg zijn. Dat moet gepaard gaan met de ontwikkeling van een rechtsstaat, van respect voor mensenrechten en uiteindelijk ook met het verzekeren van een menswaardig bestaan voor de mensen in die regio.¹⁴⁹

Op 26 februari nam de Veiligheidsraad resolutie 1970 aan, waarin een wapenembargo, een reisverbod en de bevrozing van buitenlandse tegoeden van Kadhafi werden ingesteld.¹⁵⁰ Ook werd vanuit de VN een onderzoek van het Internationaal Strafhof uitgevaardigd naar de grootschalige geweldsplegingen in Libië en schorsten de VN Libië uit de Mensenrechtenraad.¹⁵¹ Het Nederlandse kabinet besloot zo snel mogelijk de maatregelen door te voeren.¹⁵²

De EU voerde de maatregelen in de resolutie in bredere zin uit dan de Veiligheidsraad ze had geformuleerd en werkte aan een aanpak voor de toekomst van de regio. Zo verbood de

¹⁴⁶ AD, ‘Meerdere steden Libië in handen oppositie’ (versie 16 februari 2016), <https://www.ad.nl/buitenland/meerdere-steden-libie-in-handen-oppositie~a0c6281e/> (20 februari 2018).

¹⁴⁷ OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1031, Brief regering; Verslag van de Raad Buitenlandse Zaken d.d. 21 februari 2011, 23 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1031.html>, 2.

¹⁴⁸ NRC, ‘EU dreigt Libië met sancties wegens geweld’ (versie 24 februari 2011), <https://www.nrc.nl/nieuws/2011/02/24/eu-dreigt-libie-met-sancties-wegens-geweld-11999648-a591823> (20 februari 2018).

¹⁴⁹ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 4, Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 23 februari 2011, inzake situatie Libië, 23 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-4.html>, 18.

¹⁵⁰ Hehir, *Humanitarian intervention*, 290, 291.

¹⁵¹ OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1047, Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 3 maart 2011, inzake de Raad Buitenlandse Zaken (Gymnich), 3 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1047.html>, 13.

¹⁵² OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1033, Brief regering; Geannoteerde agenda van de informele Raad Buitenlandse Zaken (‘Gymnich’) van 11 en 12 maart 2011, 28 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1033.html>, 2, 3.

EU niet alleen wapenuitvoer, maar de uitvoer van middelen voor interne repressie. De bevrozing van de tegoeden ging in de resolutie op voor zes personen, de EU voerde deze in voor zesentwintig personen. De visumban werd door de Veiligheidsraad ingesteld voor zestien personen, door de EU voor zesentwintig personen.¹⁵³ De EU nam zich begin maart bovendien voor de partnerschapsprogramma's met de Arabische regio te herzien om de overgang naar democratie en de opbouw van welvaart te ondersteunen. Hierbij stond conditionaliteit centraal: Europa zou de landen financieel ondersteunen, op voorwaarde dat zij democratische hervormingen zouden doorvoeren en individuele vrijheden zou respecteren.¹⁵⁴

De NAVO sprak 10 en 11 maart over Libië en besloot operationele plannen op te stellen voor het handhaven van een wapenembargo en een eventuele no-fly zone, die nog niet was afgekondigd in een Veiligheidsraadresolutie, maar de NAVO wel in de lijn der verwachting achtte. Zij benadrukte echter dat deze plannen niet vooruitliepen op besluitvorming van de Veiligheidsraad en slechts voor gebruik werden overwogen als de raad tot een nieuwe resolutie zou komen waarin militair handhaven werd geautoriseerd.¹⁵⁵

De maatregelen die Nederland al dan niet in internationaal verband doorvoerde, waren vooral reactief. Alleen de dreiging van de EU met sancties is een preventieve maatregel. De maatregelen die werden afgekondigd in resolutie 1970, namelijk het wapenembargo, het reisverbod en de bevrozing van buitenlandse tegoeden, waren allemaal reactieve maatregelen. Ook het onderzoek van de VN teneinde eventuele strafrechtelijke vervolgingen en de Libische schorsing van de Mensenrechtenraad zijn reactieve maatregelen. Nederland stipte hiernaast in het kader van de EU al kort wederopbouw aan met de herziening van de partnerprogramma's.

3.2.2 Resolutie 1973 en operatie Unified Protector: 17 maart-26 augustus

Een maand na het begin van de opstanden leek Kadhafi aan de winnende hand te zijn. De rebellen hadden op dat moment Benghazi in handen en hadden zichzelf omgedoopt tot de Nationale Overgangsraad.¹⁵⁶ De raad werd erkend door veel westerse staten, de Arabische Liga en uiteindelijk ook door de Veiligheidsraad. Kadhafi had een groot deel van het land echter nog onder controle en zijn strijdkrachten trokken op richting Benghazi.¹⁵⁷ Op 16 maart dreigde hij:

¹⁵³ OB, PD, Dnr. 21501-02, Onr. 1047, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1047.html>, 13.

¹⁵⁴ OB, PD, Dnr. 21501-20, Europese Raad, Onr. 525, Brief regering; Buitengewone informele RBZ, Buitengewone ER Arabische regio, Eurozone Top, Gymnich-overleg, 15 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-20-525.html>, 2, 3.

¹⁵⁵ OB, PD, Dnr. 28676, NAVO, Onr. 125, Brief regering; Verslag van de informele Navo-ministeriële te Brussel van 10 en 11 maart 2011, 18 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28676-125.html>, 2.

¹⁵⁶ Hehir, *Humanitarian intervention*, 288.

¹⁵⁷ Cleveland en Bunton, *A history of the modern middle east*, 530, 531.

‘We komen vannacht. We zullen jullie vinden in jullie kasten. We zullen geen genade of mededogen kennen’.¹⁵⁸

Naar aanleiding van de toespraak van Kadhafi nam de Veiligheidsraad op 17 maart resolutie 1973 aan, die de grootschalige schending van mensenrechten veroordeelde, een no-fly zone instelde en staten toestemming gaf militaire middelen in te zetten om de burgerbevolking te beschermen en de no-fly zone en het wapenembargo te handhaven. Het duurde niet lang voordat actie werd ondernomen tegen het Libische regime. Op 19 maart 2011 startten de VS, Frankrijk en Groot-Brittannië met verschillende militaire operaties tegen Libië.¹⁵⁹

Op 24 maart besloot de NAVO de militaire interventie in Libië aan te voeren en kreeg de interventie de naam *Unified Protector*. Nederland steunde de interventie en leverde een militaire bijdrage aan de handhaving van de no-fly zone en het wapenembargo. Ook een aantal landen uit de regio, waaronder Jordanië, Qatar en de Verenigde Arabische Emiraten, leverden een bijdrage aan de interventie. De NAVO hanteerde in navolging van de resolutie als doelstellingen het handhaven van het wapenembargo en de no-fly zone en het beschermen van de burgerbevolking.¹⁶⁰ De eerste twee doelen werden vrij gemakkelijk verwezenlijkt, maar de acties die de NAVO ondernam ten behoeve van de bescherming van de bevolking waren controversiëler. Al snel was duidelijk dat de rebellen zonder grootschalige militaire steun geen partij waren voor Kadhafi. Zodoende bombardeerde de NAVO een groot deel van de Libische infrastructuur, niet slechts de militaire bases.¹⁶¹

De EU verscherpte naar aanleiding van de nieuwe resolutie haar sancties tegen het Libische regime.¹⁶² Zo voerde ze extra visarestricties in tegen naasten van Kadhafi. Daarnaast bevroor zij de tegoeden van een groot aantal staatsbedrijven en Libische banken. Hierdoor was

¹⁵⁸ A. Elshout, ‘Nobele interventie leidt tot nervositeit en tweespalt’ *de Volkskrant* (22 maart 2011) <https://www.volkskrant.nl/archief/nobele-interventie-leidt-tot-nervositeit-en-tweespalt~a1863282/> (10 januari 2018).

¹⁵⁹ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 6, Brief regering; Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 inzake Libië (artikel 100-brief), 22 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-6.html>, 3, 6.

¹⁶⁰ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 15, Brief regering; Aanvullende informatie inzake Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 - Libië (artikel-100 brief), 30 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-15.html>, 3.

¹⁶¹ Hehir, *Humanitarian intervention*, 292, 293.

¹⁶² OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 6, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-6.html>, 2.

de handel met Libië nagenoeg stilgelegd.¹⁶³ Ook bereidde zij nieuwe partnerprogramma's ten aanzien van de Arabische regio voor, waarbij conditionaliteit een grote rol speelde.¹⁶⁴

Op 29 maart werd in Londen de Contactgroep Libië in het leven geroepen, waarin internationaal politiek overleg over de situatie in Libië plaatsvond. De contactgroep vormde een mengeling van de VS, Europese landen en landen uit de Arabische regio. Op 5 mei besloot de groep bestaande sancties jegens Kadhafi nogmaals aan te scherpen en werd het Tijdelijk Financieel Mechanisme ingesteld. Deze voorzag de Libische oppositie van financiële steun.¹⁶⁵ Het geld in het mechanisme was afkomstig van individuele staten, maar ook van de bevroren tegoeden van het Libische regime die beschikbaar waren gesteld aan de Overgangsraad.¹⁶⁶

Gedurende operatie *Unified Protector* kenmerkte een reactieve houding de genomen maatregelen ten aanzien van Libië. Daarnaast werd ook vooruitgekeken. Zo bereidde de EU een partnerprogramma voor, ten behoeve van wederopbouw na het conflict. Het besluit tot militaire interventie, de uitbreiding van sancties van de EU en de oprichting van de Contactgroep waren reactieve maatregelen. Alle drie waren gericht op bescherming van de Libische bevolking en ondersteuning van de oppositie.

3.2.3 UNSMIL en het vooruitzicht op een nabuurschapsverband: vanaf 21 augustus

Op 21 augustus startte het rebellenleger in Tripoli het eindoffensief tegen Kadhafi. Na een aantal dagen van hevige gevechten veroverden de opstandelingen de stad op het leger van Kadhafi.¹⁶⁷ Hoewel dit feitelijk het einde van zijn regime betekende, stonden enkele gebieden nog onder zijn controle.¹⁶⁸ Op 20 oktober werd bekend dat Kadhafi was doodgeschoten bij zijn arrestatie.¹⁶⁹ De Nationale Overgangsraad werd internationaal als enige vertegenwoordiger van de Libische bevolking gezien, omdat meerdere groeperingen in Libië zich achter de raad

¹⁶³ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 24, Brief regering; Artikel 100 brief inzake de verlenging van de Nederlandse bijdrage aan Operatie Unified Protector - Libië, 10 juni 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-24.html>, 4.

¹⁶⁴ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 16, Brief regering; Politieke, sociale en economische ontwikkelingen in de Arabische regio, 25 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-16.html>, 3.

¹⁶⁵ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 24, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-24.html>, 4.

¹⁶⁶ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 46, Brief regering; Recente ontwikkelingen, Internationale betrokkenheid, Transitie en Wederopbouw, 16 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 6.

¹⁶⁷ AD, 'Rebellen: geen Kaddafi-strijders meer in Tripoli' (versie 3 maart 2016), <https://www.ad.nl/buitenland/rebellen-geen-kaddafi-strijders-meer-in-tripoli~ad3029e7/> (25 maart 2018).

¹⁶⁸ AD, 'Militaire coalitie: oorlog in Libië is nog niet voorbij' (versie 3 maart 2016), <https://www.ad.nl/buitenland/militaire-coalitie-oorlog-in-libie-is-nog-niet-voorbij~a9018062/> (25 maart 2018).

¹⁶⁹ Volkskrant, 'Oud-leider Libië Muammar Kaddafi gedood in Sirte' (versie 20 oktober 2011), <https://www.volkskrant.nl/buitenland/oud-leider-libie-muammar-kaddafi-gedood-in-sirte~a2979660/> (25 maart 2018).

geschaard hadden. Van de raad werd verwacht dat zij zo snel mogelijk een tijdelijke regering op zou zetten, zodat er organisatiestructuren aanwezig zouden zijn om de Libische samenleving weer op te bouwen en op korte termijn verkiezingen te houden.¹⁷⁰

De Veiligheidsraad stelde op 16 september 2011 de United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL) in. De vredesmissie diende om de Libische overgang naar een democratische rechtsstaat te ondersteunen.¹⁷¹ Deze steun was meer gericht op technische steun aan de Libische Overgangsraad om de nieuwe staat vorm te geven, dan op financiële steun. Door Libische tegoeden in het buitenland was aan financiële middelen namelijk geen gebrek.¹⁷² Daarom was UNSMIL erop gericht experts op gebieden van bijvoorbeeld openbare orde en veiligheid, of van verkiezingen naar Libië te sturen om hulp te bieden bij het vormgeven van de nieuwe staat. Ook vanuit Nederland werden experts aangesteld.¹⁷³

Op 27 oktober nam de Veiligheidsraad resolutie 2016 aan waarin het mandaat voor de handhaving van de no-fly zone en de bescherming van de burgerbevolking werd stopgezet per 31 oktober. In navolging van de Veiligheidsraad besloot de NAVO met instemming van de Overgangsraad de missie te beëindigen. Het wapenembargo bleef van kracht maar zou niet meer worden gecontroleerd door de NAVO.¹⁷⁴ De NAVO had operatie *Unified Protector* aanvankelijk voortgezet.¹⁷⁵ Zij had dit gedaan op verzoek van de Overgangsraad, die bescherming van de Libische bevolking nog steeds noodzakelijk achtte.¹⁷⁶

De Contactgroep Libië werd als symbool van de overgang naar de post-conflictfase omgedoopt tot de *Group of Friends of the new Libya*. De groep besloot op 1 september een groot deel van de buitenlandse tegoeden van het oude regime te ontdooien en beschikbaar te stellen aan het eerdergenoemde Tijdelijk Financieel Mechanisme. Hiermee stelde zij de Overgangsraad financieel in staat de wederopbouw van Libië te starten.¹⁷⁷

De EU besloot tot een aantal maatregelen na het einde van het conflict. Zo hief zij de sancties jegens Libië op, die waren ingesteld tegen het oude regime. Ook hielp zij mee delen

¹⁷⁰ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 46, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 5, 8.

¹⁷¹ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 49, Brief regering; Stand van zaken United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), 27 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-49.html>, 1, 2.

¹⁷² OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 46, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 9.

¹⁷³ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 49, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-49.html>, 1, 2.

¹⁷⁴ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 53, Brief regering; Besluitvorming in de Noord Atlantische Raad over de beëindiging van de NAVO-operatie Unified Protector (OUP) in Libië, 28 oktober 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-53.html>, 1.

¹⁷⁵ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 47, Brief regering; Artikel 100 brief inzake verlenging van de Nederlandse bijdrage aan Operatie Unified Protector, 21 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-47.html>, 1.

¹⁷⁶ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 46, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 4.

¹⁷⁷ Ibidem, 6.

van Libië te ontmiñnen.¹⁷⁸ De EU gaf bovendien aan dat Libië in aanmerking kwam voor een partnerprogramma, maar dat dit pas kon worden gestart als het regime weer goed georganiseerd was. Het land kampte nog lang met de proliferatie van wapens en kon hier niet effectief tegen optreden. Structurele hulp vanuit de EU in de vorm van een partnerschap kwam hierdoor maar moeilijk van de grond. Onder leiding van de VS werd geprobeerd de situatie onder controle te krijgen en ook Nederland leverde hier een bijdrage aan.¹⁷⁹

De maatregelen die genomen werden na de militaire interventie, vertonen een grote nadruk op wederopbouw. Nederland nam deze maatregelen voornamelijk in internationaal verband. De enige maatregel die een reactief karakter had, was de voortzetting van operatie *Unified Protector*. De NAVO bleef vasthouden aan de oorspronkelijke doelstelling van het beschermen van de burgerbevolking. UNSMIL is de belangrijkste maatregel ter wederopbouw. De missie zou bijdragen aan de vorming van politieke en gerechtelijke instituties in Libië. Ook gaf de Contactgroep bevroren Libische tegoeden vrij. Dit stelde de Libiërs financieel in staat tot wederopbouw. Hetzelfde gold voor de overige Europese sancties die werden opgeheven. De EU trachtte ook op andere punten bij te dragen aan de wederopbouw. Zo werkte zij mee aan de ontmiñning van Libische gronden. Een samenhangend plan van aanpak leek echter niet aanwezig, aangezien het partnerprogramma eisen stelde waar Libië niet aan kon voldoen.

3.3 Rechtvaardiging van de Nederlandse regering

Hieronder wordt de rol van het concept van verantwoordelijkheid in de rechtvaardiging van bovenstaande maatregelen onderzocht. In de bronnen kent de regering verantwoordelijkheid toe aan Muammar Kadhafi en de internationale gemeenschap. Zij staan om beurten centraal in deze paragraaf.

3.3.1 Muammar Kadhafi en het Libische regime

De Nederlandse regering hield Kadhafi verantwoordelijk voor veiligheid en de bescherming van Libische burgers. Zo zei de minister van Buitenlandse Zaken op 23 februari: ‘we moeten van het regime blijven eisen dat het zich houdt aan de internationaal erkende verantwoordelijkheid voor de openbare veiligheid.’¹⁸⁰ Op 21 februari uitte hij bovendien al dat

¹⁷⁸ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 46, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 6, 8.

¹⁷⁹ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 54, Brief regering; Informatie over de ontwikkelingen in Libië en de stappen die de regering zal zetten bij de nieuwe Libische autoriteiten om opheldering te krijgen over de voortgang van het onderzoek naar de vliegramp van 2010 in Tripoli, 28 november 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-54.html>, 2, 3.

¹⁸⁰ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 4, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-4.html>, 18.

de Libische regering diende ‘haar verplichtingen in het kader van *responsibility to protect* na te komen’.¹⁸¹ Dit was een expliciet beroep op R2P.

Deze verantwoordelijkheid definieerde de Nederlandse regering aanvankelijk zowel positief als negatief. Het citaat hierboven van de minister van Buitenlandse Zaken van 21 februari is een goed voorbeeld van een beroep op een positieve verantwoordelijkheid, waar Kadhafi volgens de regering naar moest handelen door de veiligheid van Libische burgers en buitenlanders in Libië te garanderen.¹⁸² De verantwoordelijkheid was gekoppeld aan de positie van Kadhafi ten opzichte van de regering. Op 23 februari zei de regering daarnaast: ‘al diegenen die verantwoordelijk zijn voor dit geweld [...] moeten daarvoor verantwoordelijk worden gehouden. Dat geldt uiteraard Kadhafi zelf.’¹⁸³ De regering gaf aan voorstander te zijn van een internationaal onderzoek naar de situatie in Libië.¹⁸⁴ Negatieve verantwoordelijkheid voor het geweld in Libië werd gekoppeld aan de persoonlijke rol van Kadhafi.

Op 11 maart veranderde de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van Kadhafi. Zo sprak zij over de Libische regering: ‘Dit regime heeft zijn legitimiteit verloren. Via onder andere krachtige implementatie van de sanctiemaatregelen en zo nodig uitbreiding daarvan moet Qadaffi en zijn getrouwen het functioneren toenemend onmogelijk worden gemaakt.’¹⁸⁵ Vooral het voornemen om Kadhafi van alle mogelijkheden om actie te ondernemen, te ontdoen, wijst erop dat de regering hem geen enkele positieve verantwoordelijkheid meer toekende. Als ze hem namelijk wel positieve verantwoordelijkheid hadden toegekend, zouden ze ook hebben gewild dat hij hiernaar kon handelen.

De positieve verantwoordelijkheid die de regering aan het begin van de geweldsuitbarstingen toekende aan Kadhafi, lijkt na 21 augustus te zijn verplaatst naar de Nationale Overgangsraad. Zo gaf premier Rutte aan dat ‘de Libiërs nu aan zet zijn’.¹⁸⁶ Nederland zag de Overgangsraad als de vertegenwoordiger van de Libische staat en bevolking en achtte hen verantwoordelijk voor de opbouw van een Libische rechtsstaat, waarin veiligheid van burgers was gegarandeerd.¹⁸⁷

¹⁸¹ OB, PD, Dnr. 21501-02, Onr. 1031, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1031.html>, 2.

¹⁸² OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 4, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-4.html>, 18.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ OB, PD, Dnr. 21501-20, Onr. 525, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-20-525.html>, 4.

¹⁸⁶ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 46, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>, 5.

¹⁸⁷ Ibidem, 5.

3.3.2 De internationale gemeenschap

De Nederlandse regering volgde met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap geheel de lijn van R2P. Zo sprak de minister van Buitenlandse Zaken bij het overleg over de evaluatie van operatie *Unified Protector*: ‘Als het regime zelf niet in staat is om de eigen burgerbevolking te beschermen [...] dan is de internationale gemeenschap verplicht om daar op te treden.’¹⁸⁸

De internationale gemeenschap droeg volgens de regering verantwoordelijkheid voor de bescherming van Libische mensenrechten en voor regionale veiligheid. Hierbij gaf de Nederlandse regering de bescherming van Libische burgers: ‘Het beëindigen van de aanvallen op, respectievelijk de bescherming van de Libische bevolking [...] is op dit moment het meest acuut. Maar veiligheid voor de Libische bevolking en stabiliteit in de regio op lange termijn is het streven.’¹⁸⁹ Eventuele aansprakelijkheid van de internationale gemeenschap wanneer deze doelen niet bereikt werden, was hierbij niet aan de orde. De verantwoordelijkheid die de Nederlandse regering toekende aan de internationale gemeenschap, definieerde zij dus slechts positief. Dit citaat geeft ook weer hoe naar verantwoordelijkheid gehandeld moest worden. De regering vond dat op lange termijn ingezet moest worden op democratisering middels samenwerkingsprojecten en dat op korte termijn voorkomen moest worden dat Kadhafi zijn bevolking uitmoordde middels militaire interventie.¹⁹⁰

In eerste instantie leek de internationale gemeenschap met resolutie 1973 eenduidig op te treden, merkte ook het Nederlandse kabinet op: ‘Het was inderdaad een historische resolutie, waarbij de internationale gemeenschap een volstrekt duidelijk en adequaat volkenrechtelijk mandaat heeft afgegeven voor de missie in Libië.’¹⁹¹ Als snel verweten echter onder meer Rusland en China de NAVO op te treden als luchtmacht voor de rebellen. De acties kregen officieus steeds meer het doel Kadhafi de macht te ontnemen, omdat veel lidstaten van de NAVO *regime change* noodzakelijk achtten om de bevolking te kunnen beschermen. Een groot aantal leden van de VN stuitte dit tegen de borst, waaronder China, Rusland en Zuid-Afrika. Zij waren van mening dat *regime change* buiten het mandaat van resolutie 1973 viel.¹⁹²

¹⁸⁸ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 69, Verslag van een algemeen overleg; gehouden op 12 juni 2012, inzake eindevaluatie Nederlandse bijdrage aan OUP Libië, 12 juni 2012, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-69.html>, 22.

¹⁸⁹ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 6, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-6.html>, 2.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 18, Verslag van een algemeen overleg; gehouden op 23 maart 2011, inzake de Nederlandse bijdrage aan uitvoering VR-resolutie 1973 inzake Libië, 23 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-18.html>, 31.

¹⁹² Hehir, *Humanitarian intervention*, 292, 293.

De Nederlandse regering verklaarde hierover dat *regime change* politiek gezien vanuit de EU een doel was, maar dat de militaire acties van de NAVO zich beperkten tot het VN-mandaat, waar *regime change* buiten viel.¹⁹³ In de evaluatie werd echter bevestigd dat de oppositie gedurende de operatie afhankelijk was van de NAVO-acties.¹⁹⁴ Intussen bleef het kabinet zich beroepen op consensus binnen de internationale gemeenschap. Tijdens het overleg over de evaluatie zei de minister van Buitenlandse Zaken: ‘Regime change is wel een doelstelling geweest van de internationale gemeenschap, in het bijzonder van de Europese Unie; men vond dat Kadhafi wegmoest.’¹⁹⁵ Hieruit volgt de conclusie dat de definitie van internationale gemeenschap voor Nederland niet opging voor de gehele internationale gemeenschap, maar slechts voor die landen die achter de acties van de NAVO stonden.

3.4 Samenvatting

De maatregelen die de Nederlandse regering, voornamelijk in internationaal verband, heeft genomen ten aanzien van de opstanden in Libië hebben voornamelijk een karakter van reactie en wederopbouw. Slechts de dreiging met sancties van de EU in de eerste fase was een preventieve maatregel. Op het moment dat internationale aandacht bestond voor de situatie in Libië liepen de geweldsuitbarstingen al zo uit de hand dat in Veiligheidsraadresolutie 1970 tot een reeks reactieve maatregelen werd opgeroepen. Een maand na het begin van de opstanden werd vervolgens in resolutie 1973 expliciet toestemming gegeven voor militaire interventie in Libië ter bescherming van de burgerbevolking. Hiermee kwamen de Nederlandse reactieve maatregelen tot hun hoogtepunt. Al in de eerste fase was daarnaast aandacht voor wederopbouw. In het kader van de EU bereidde Nederland nieuwe samenwerkingsverbanden voor die in werking konden treden zodra Libië weer een stabiele, goed functionerende regering had. Nog gedurende operatie *Unified Protector* lanceerden de VN een vredesmissie die de Libische overgang naar een democratische rechtsstaat diende te ondersteunen.

Verantwoordelijkheid kende de Nederlandse regering toe aan Kadhafi en aan de internationale gemeenschap. De Nederlandse regering achtte Kadhafi aanvankelijk zowel positief als negatief verantwoordelijk voor de veiligheid van Libische burgers. Begin maart verklaarde ze echter dat Kadhafi zijn legitimiteit als Libisch leider had verloren. Dit betekende dat hem niet langer positieve verantwoordelijkheid werd toegekend, aangezien deze gekoppeld

¹⁹³ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 24, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-24.html>, 3.

¹⁹⁴ OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, bijlage bij Onr. 64, Eindevaluatie Operatie Unified Protector, 27 april 2012, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-168993>, 11.

¹⁹⁵ OB, PD, Dnr. 32623, Onr. 69, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-69.html>, 20.

was aan de leidersrol van Kadhafi. De Nederlandse regering kende hiernaast de internationale gemeenschap verantwoordelijkheid toe voor regionale veiligheid en bescherming van Libische burgers. Hierbij kreeg bescherming prioriteit. Wanneer de regering sprak over de internationale gemeenschap, verwees zij niet naar de gehele internationale gemeenschap, maar naar die landen die achter de acties van de NAVO stonden. De regering sprak bovendien slechts over een positieve verantwoordelijkheid ten aanzien van Libische burgers. De internationale gemeenschap achtte zij niet aansprakelijk voor de voortzetting van geweld.

Conclusie

De handelwijze van de Nederlandse regering ten opzichte van de conflicten in Kosovo en Libië vertoont zowel overeenkomsten als verschillen. In beide gevallen is beperkt preventief gehandeld en maakten zowel reactie als wederopbouw onderdeel uit van de besluitvorming. Bij Libië werd echter een stuk sneller gehandeld door de overheid. Dit is deels toe te schrijven aan resolutie 1973. De NAVO had echter ook bij Kosovo al in oktober 1998 bereidheid getoond om militair in te grijpen.

Het verschil in handelen werd eerder veroorzaakt door de verschillende verantwoordelijkheden die de regering aan Kadhafi en Milošević toekende. Milošević behield gedurende de gewelddadigheden positieve verantwoordelijkheid voor de veiligheid van Kosovaarse burgers. Daarom werd hem telkens de ruimte geboden tot diplomatie en onderhandelingen. Van pogingen tot diplomatieke oplossingen was bij Kadhafi geen sprake, omdat de Nederlandse regering hem begin maart al geen positieve verantwoordelijkheid voor de veiligheid van Libische burgers meer toekende. Wel werd beiden negatieve verantwoordelijkheid toegekend voor de gewelddadigheden in respectievelijk Kosovo en Libië.

De definitie van de internationale gemeenschap die de Nederlandse regering toepast in de informatievoorziening naar de Tweede Kamer over de conflicten in Kosovo en Libië, refereert in beide gevallen niet aan de gehele gemeenschap, maar slechts aan die leden die achter de NAVO-acties stonden. Met het gebruik van de term ‘internationale gemeenschap’ impliceerde de Nederlandse regering echter eensgezindheid onder de leden en werden onenigheden binnen de internationale gemeenschap over de gekozen aanpak van de NAVO weggewuifd. In het geval van Kosovo was dit over het besluit tot luchtaanvallen boven Kosovo. In het geval van Libië betwistten een aantal leden van de internationale gemeenschap of de NAVO-acties binnen de reikwijdte van het VN-mandaat vielen. Zij beschuldigden de NAVO een officieuze doelstelling van *regime change* te hanteren.

Ook de verantwoordelijkheid die de internationale gemeenschap volgens de Nederlandse regering ten aanzien van Kosovo en Libië droeg, kwam grotendeels overeen. Zij werd in beide gevallen verantwoordelijk gehouden voor enerzijds regionale veiligheid en stabiliteit en anderzijds de bescherming van de mensenrechten van respectievelijk Kosovaarse en Libische burgers. In het geval van Libië werd wel duidelijk prioriteit gegeven aan de bescherming van de Libische mensenrechten. Dit gold niet voor Kosovo. De verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap definieerde de Nederlandse regering alleen in positieve zin. Ze spoorde de internationale gemeenschap aan tot ingrijpen, maar hield

haar niet aansprakelijk voor de mensenrechtenschendingen die plaatsvonden bij het uitblijven van maatregelen. Dit sluit aan bij Malcontent, Duyvesteyn en Arlar die ieder stelden dat het Nederlandse veiligheidsbeleid een mengeling vertoonde van eigenbelang en het nastreven van mensenrechten. Een beroep op positieve verantwoordelijkheid was namelijk een oproep om mensenrechten te beschermen. Een beroep op negatieve verantwoordelijkheid had echter ook Nederland aansprakelijk kunnen stellen voor mensenrechtenschendingen en dat was niet in het landsbelang.

Na deze bevindingen rest de vraag: welke definities van de Nederlandse regering aangaande verantwoordelijkheid zijn veranderd door de komst van R2P op basis van het onderzoek naar interventies in Libië en Kosovo? De verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap is in het Nederlandse politieke debat niet veranderd. Het beroep van Evans op de vernieuwende rol van de internationale gemeenschap gaat hier dus niet op. Ook de integrale aanpak, die de AIV aanduidde als de grootste vernieuwing die R2P brengt, is even zichtbaar bij beide situaties. De snelle aanpak bij Libië wijst daarnaast op een verschil in de praktijk van conflictbeleid, in tegenstelling tot wat Hehir beweert. Wel is, zoals Thakur stelde, een focusverlegging te zien van collectieve veiligheid naar de bescherming van burgerrechten, ook al houdt deze bij Libië slechts een priorisering in van beschermen boven veiligheid. Veiligheid wordt niet overboord gegooid.

Het grootste verschil in de definities van verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering tussen de casus Kosovo en Libië lijkt juist te zitten in de verantwoordelijkheid die wordt toegekend aan Milošević en Kadhafi. Waar Milošević positieve verantwoordelijkheid voor zijn burgers volgens de regering behield, ontnam de regering Kadhafi diezelfde verantwoordelijkheid voor zijn burgers. Dit wijst erop dat de verschuiving van verantwoordelijkheid van een staat naar de internationale gemeenschap bij grootschalige mensenrechtenschendingen niet zozeer vernieuwend is omdat de internationale gemeenschap verantwoordelijkheid wordt toegekend, maar omdat het staatshoofd deze verantwoordelijkheid wordt ontnomen.

Bibliografie

Afkortingen

Dnr.	Dossiernummer
OB	Officiële bekendmakingen
Onr.	Ondernummer
PD	Parlementaire documenten

Bronnen

OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen, Onr. 263, Verslag algemeen overleg op 9 juni 1998, 9 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-263.html>.

OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1031, Brief regering; Verslag van de Raad Buitenlandse Zaken d.d. 21 februari 2011, 23 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1031.html>.

OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1033, Brief regering; Geannoteerde agenda van de informele Raad Buitenlandse Zaken ('Gymnich') van 11 en 12 maart 2011, 28 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1033.html>.

OB, PD, Dnr. 21501-02, Raad Algemene Zaken en Raad Buitenlandse Zaken, Onr. 1047, Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 3 maart 2011, inzake de Raad Buitenlandse Zaken (Gymnich), 3 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1047.html>.

OB, PD, Dnr. 21501-20, Europese Raad, Onr. 525, Brief regering; Buitengewone informele RBZ, Buitengewone ER Arabische regio, Eurozone Top, Gymnich-overleg, 15 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-20-525.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 198, Brief ministers over de situatie in Kosovo en de internationale bemoeienis dienaangaande, 16 maart 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-198.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 199, Verslag algemeen overleg over de reis van minister Pronk (Ontw.sam.) naar Bosnië, de situatie in voormalig Joegoslavië en de situatie in Kosovo, 18 maart 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-199.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 201, Brief ministers over de actuele situatie in voormalig Joegoslavië, 13 maart 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-201.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 204, Brief minister over de actuele situatie in Kosovo, 8 juni 1998, [https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html)

[204.html](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-204.html).

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 205, Brief minister met aanvulling op de brief van 8-6-1998 (kamerstuk 22181, nr. 204), 9 juni 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-205.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 206, Brief minister over de actuele situatie in en rond Kosovo, 24 juli 1998, [https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-206.html)

[22181-206.html](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-206.html).

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 210, Brief ministers over de jongste ontwikkelingen met betrekking tot Kosovo, 24 september 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-210.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 213, Brief ministers over eventuele deelname van Nederlandse militairen aan NAVO-acties in Kosovo, 8 oktober 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-213.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 216, Brief ministers over de politieke ontwikkelingen inzake Kosovo per 14 oktober om 12.00 uur, 14 oktober 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-216.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 218, Brief ministers over de meest recente ontwikkelingen in Kosovo, 2 november 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-218.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 221, Verslag algemeen overleg over de brief van de regering van 8 oktober 1998 over Kosovo, 8 oktober 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-221.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 225, Brief ministers onder meer over de Nederlandse deelname aan de Kosovo Verification Mission, 4 december 1998,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-225.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 229, Brief minister over de slachting in Racak op 15 januari 1999, 18 januari 1999,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-229.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 233, Brief ministers over de internationale inspanningen om te komen tot een politiek akkoord voor Kosovo, 2 februari 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-233.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 234, Verslag algemeen overleg op 21 januari 1999 over de recente ontwikkelingen in Kosovo, 21 januari 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-234.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 236, Brief ministers over de ontwikkelingen inzake Kosovo sinds het einde van de besprekingen in Rambouillet, 9 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-236.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 239, Brief ministers over Navo-verzoek om Mortier Opsporings Radar Batterij voor EF, en terugtrekking KVM uit Kosovo, 19 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-239.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 241, Brief ministers over start van NAVO-luchtacties in Kosovo, 24 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-241.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 243, Brief ministers over de start van de NAVO-luchtaanvallen op militaire doelen in de Federale Republiek Joegoslavië op 24 maart 1999, 29 maart 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-243.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 266, Brief minister over de stand van zaken in de crisis rond Kosovo, 27 april 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-266.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 270, Brief ministers over de stand van zaken aangaande de diplomatieke, militaire en humanitaire ontwikkelingen in de crisis in Kosovo, 7 mei 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-270.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 274, Brief ministers over de stand van zaken in de crisis rond Kosovo, 18 mei 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-274.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 279, Brief minister over de overeenstemming met president Milosevic inzake een regeling voor Kosovo, 4 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-279.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 281, Brief ministers over de internationale veiligheidsmacht voor Kosovo en de mogelijke Nederlandse bijdrage daarin, 8 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-281.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 282, Brief ministers over de crisis rond Kosovo, 8 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-282.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 286, Brief ministers over onder meer het vertrek van de Servische troepen uit Kosovo, 18 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-286.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 287, Brief ministers over de wederopbouw van Kosovo, 18 juni 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-287.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 301, Brief minister met informatie over de voortgang van de bilaterale en multilaterale hulpverlening, 4 oktober 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-301.html>.

OB, PD, Dnr. 22181, De situatie in voormalig Joegoslavië, Onr. 309, Brief ministers over de actuele situatie op de Westelijke Balkan en de Nederlandse inspanningen in de regio, 10 maart 2000, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22181-309.html>.

OB, PD, Dnr. 25600 X, Vaststelling begroting van het Ministerie van Defensie (X) voor 1998, Onr. 54, Brief minister n.a.v. de gesprekken over Kosovo tijdens voorjaarsbijeenkomsten Navo-ministers van Defensie (11 en 12 juni 1998), 16 juni 1998, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25600-X-54.html>.

OB, PD, Dnr. 26433, Landenbeleid structurele bilaterale hulp, Onr. 19, Brief ministers met notitie over toekomstige inzet van het totale instrumentarium van Ontwikkelingssamenwerking in Zuidoost-Europa, 8 november 1999, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26433-19.html>.

OB, PD, Dnr. 28676, NAVO, Onr. 125, Brief regering; Verslag van de informele Navo-ministeriële te Brussel van 10 en 11 maart 2011, 18 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28676-125.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, bijlage bij Onr. 64, Eindevaluatie Operatie Unified Protector, 27 april 2012, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-168993>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 4, Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 23 februari 2011, inzake situatie Libië, 23 februari 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-4.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 6, Brief regering; Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 inzake

Libië (artikel 100-brief), 22 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-6.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 15, Brief regering; Aanvullende informatie inzake Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 - Libië (artikel-100 brief), 30 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-15.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 16, Brief regering; Politieke, sociale en economische ontwikkelingen in de Arabische regio, 25 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-16.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 18, Verslag van een algemeen overleg; gehouden op 23 maart 2011, inzake de Nederlandse bijdrage aan uitvoering VR-resolutie 1973 inzake Libië, 23 maart 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-18.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 24, Brief regering; Artikel 100 brief inzake de verlenging van de Nederlandse bijdrage aan Operatie Unified Protector - Libië, 10 juni 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-24.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 46, Brief regering; Recente ontwikkelingen, Internationale betrokkenheid, Transitie en Wederopbouw, 16 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-46.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 47, Brief regering; Artikel 100 brief inzake verlenging van de Nederlandse bijdrage aan Operatie Unified Protector, 21 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-47.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 49, Brief regering; Stand van zaken United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), 27 september 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-49.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 53, Brief regering; Besluitvorming in de Noord Atlantische Raad over de beëindiging van de NAVO-operatie Unified Protector (OUP) in Libië, 28 oktober 2011, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-53.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 54, Brief regering; Informatie over de ontwikkelingen in Libië en de stappen die de regering zal zetten bij de nieuwe Libische autoriteiten om opheldering te krijgen over de voortgang van het

onderzoek naar de vliegramp van 2010 in Tripoli, 28 november 2011,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-54.html>.

OB, PD, Dnr. 32623, Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, Onr. 69,

Verslag van een algemeen overleg; gehouden op 12 juni 2012, inzake eindevaluatie

Nederlandse bijdrage aan OUP Libië, 12 juni 2012,

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32623-69.html>.

OB, PD, Handelingen 1998-1999, Vergadernummer 66, p. 3998-4039, Debat over de situatie

in Kosovo, 7 april 1999, [https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html)

[4039.html](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19981999-3998-4039.html).

OB, PD, Handelingen 1999-2000, Vergadernummer 77, p. 5002-5032, Voortzetting van de

behandeling van: - brieven van de minister-president, minister van Algemene Zaken, en de

ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie inzake de evaluatie van de Nederlandse

militaire bijdragen aan de NAVO-operaties rond Kosovo (22181, nrs. 310 en 311), 18 mei

2000, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-19992000-5002-5032.html>.

UN General Assembly, *2005 World Summit Outcome: resolution/adopted by the General*

Assembly, 24 oktober 2005, A/RES/60/1, <http://www.refworld.org/docid/44168a910.html>.

Literatuur

AD, 'Kadhafi kent geen genade voor betogers' (versie 20 februari 2016),

<https://www.ad.nl/buitenland/kadhafi-kent-geen-genade-voor-betogers~ac98a01f/> (20 februari 2018).

AD, 'Meerdere steden Libië in handen oppositie'' (versie 16 februari 2016),

<https://www.ad.nl/buitenland/meerdere-steden-libie-in-handen-oppositie~a0c6281e/> (20 februari 2018).

AD, 'Militaire coalitie: oorlog in Libië is nog niet voorbij' (versie 3 maart 2016),

<https://www.ad.nl/buitenland/militaire-coalitie-oorlog-in-libie-is-nog-niet-voorbij~a9018062/> (25 maart 2018).

AD, 'Rebellen: geen Kaddafi-strijders meer in Tripoli' (versie 3 maart 2016),

<https://www.ad.nl/buitenland/rebellen-geen-kaddafi-strijders-meer-in-tripoli~ad3029e7/> (25 maart 2018).

Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Nederland en de 'Responsibility to Protect'. De*

verantwoordelijkheid om mensen te beschermen tegen massale wreedheden (Den Haag 2010).

Cleveland, W. L., en M. Bunton, *A history of the modern middle east* (Boulder 2013).

Deng, F., 'From 'Sovereignty as Responsibility' to the 'Responsibility to Protect'', *Global Responsibility to Protect 2* (2010), 353-370.

Duyvesteyn, I., en L. Arlar, 'Nederland en humanitaire interventie', in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers (red.), *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 221-246.

Elshout, A., 'Nobele interventie leidt tot nervositeit en tweespalt', *de Volkskrant* (versie 22 maart 2011), <https://www.volkskrant.nl/archief/nobele-interventie-leidt-tot-nervositeit-en-tweespalt~a1863282/> (10 januari 2018).

Evans, G., *The Responsibility to Protect. Ending mass atrocity crimes once and for all* (Washington D.C. 2008).

Eysink, S., 'Een omstreden interventie. De casus van Kosovo', in: D. Hellema en H. Reiding (red.), *Humanitaire interventie en soevereiniteit. Geschiedenis van een tegenstelling* (Amsterdam 2004) 217-234.

Hall, R., *War in the Balkans. An encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia* (Santa Barbara 2014).

Hehir, A., *Humanitarian intervention. An introduction* (Londen 2013).

Hehir, A., *The Responsibility to Protect. Rhetoric, reality and the future of humanitarian intervention* (Basingstoke 2012).

Hellema, D., *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2016).

Internationale Commissie voor Interventie en Statelijke Soevereiniteit, *The Responsibility to Protect* (Ottawa 2001).

Jović, D., *Yugoslavia. A state that withered away* (West Lafayette 2009).

Klep, C. P. M., *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag 1999).

Malcontent, P., 'Nederland en de mensenrechten', in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers (red.), *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 128-151.

NRC, 'EU dreigt Libië met sancties wegens geweld' (versie 24 februari 2011), <https://www.nrc.nl/nieuws/2011/02/24/eu-dreigt-libie-met-sancties-wegens-geweld-11999648-a591823> (20 februari 2018).

NRC, 'situatie in Kosovo' (versie 2 maart 1998), <https://www.nrc.nl/nieuws/1998/03/02/situatie-in-kosovo-7389718-a7649> (8 maart 2018).

Pargeter, A., *Libya. The rise and fall of Qaddafi* (New Haven 2012).

Postma, R., 'Geld alleen helpt Balkan niet', *NRC* (versie 31 juli 1999), <https://www.nrc.nl/nieuws/1999/07/31/geld-alleen-helpt-balkan-niet-7456742-a836260> (25 maart 2018).

Rijs, B., 'Laat Milosevic flink betalen', *de Volkskrant* (versie 10 maart 1998), <https://www.volkskrant.nl/archief/laat-milosevic-flink-betalen~a450737/> (8 maart 2018).

Swatek-Evenstein, M., 'Reconstituting humanity as responsibility? The 'Turn to History' in international law and the Responsibility to Protect', in: J. Hoffmann en A. Nollkaemper (red.), *Responsibility to Protect. From principle to practice* (Amsterdam 2012) 47-60.

Syse, E. H., 'Augustine and Just War: between virtue and duties', in: E. H. Syse en G. M. Reichberg (red.), *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives* (Washington D.C. 2007) 36-50.

Thakur, R., *The United Nations, peace and security. From collective security to the Responsibility to Protect* (Cambridge 2017).

Volkskrant, 'Libië: 'Bloedbad in Benghazi'' (versie 20 februari 2011), <https://www.volkskrant.nl/buitenland/libie-bloedbad-in-benghazi~a1836637/> (20 februari 2018).

Volkskrant, 'Oud-leider Libië Muammar Kaddafi gedood in Sirte' (versie 20 oktober 2011), <https://www.volkskrant.nl/buitenland/oud-leider-libie-muammar-kaddafi-gedood-in-sirte~a2979660/> (25 maart 2018).